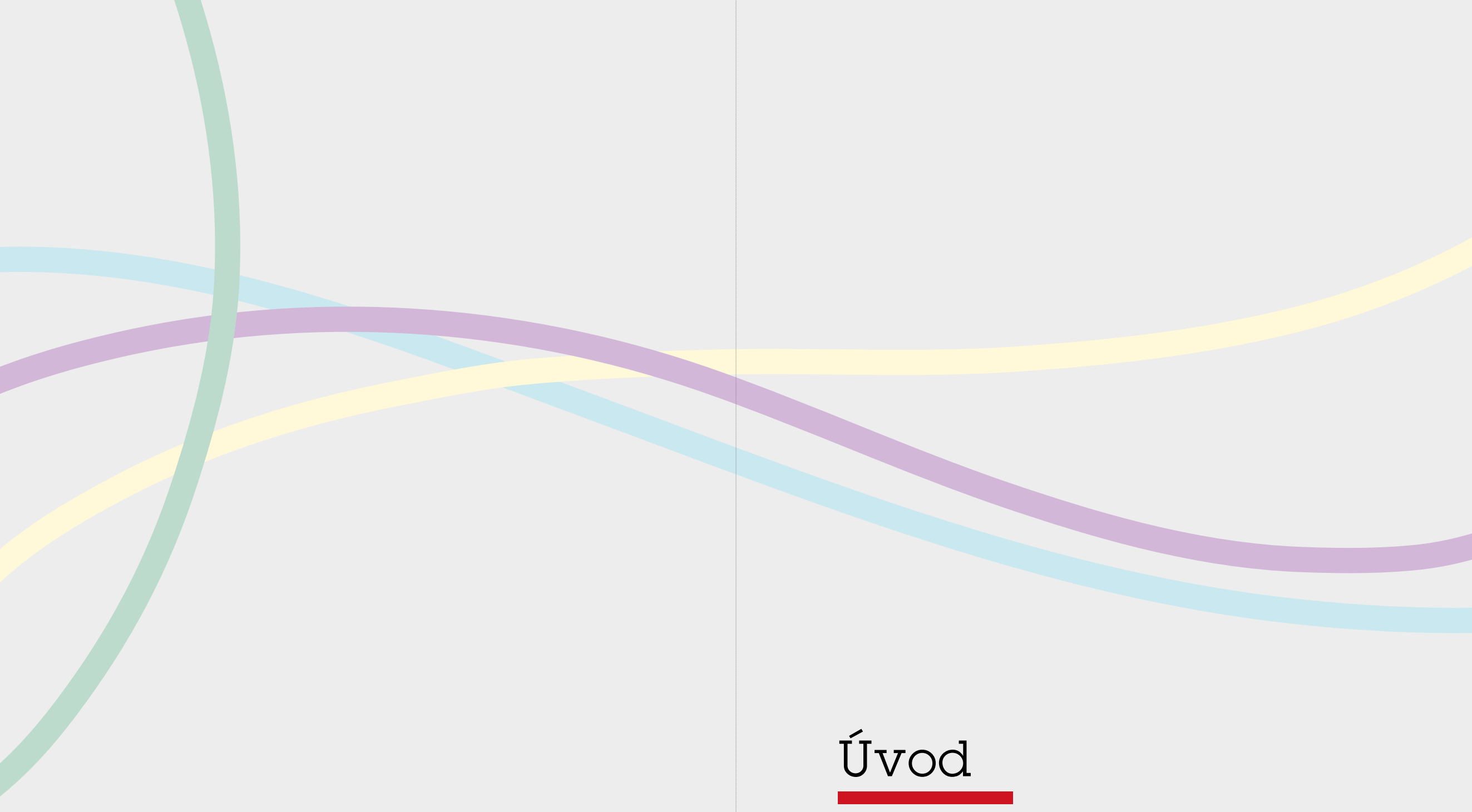

Podpora vztahu dítěte

v dětském domově
s jeho rodinou

NADACE
TEREZY MAXOVÉ
DĚTEM

Člověk, ke kterému si vytvoříme pouto,
se stává pro nás výjimečným a my se
stáváme výjimečnými pro něho.
Kéž by žádné dítě nebylo o tato pouta
ochuzeno.

Úvod

Věříme, že každé dítě by mělo vždy vědět, kam patří. Že by každému dítěti měla být v rámci systematické pomoci nabídnuta podpora, aby se mohlo pokusit o pochopení rodinných vzorců, složitostí či některých rozhodnutí rodičů. To vše hraje klíčovou roli v jeho ukotvení, v budování jeho zdravé sebehodnoty a náhledu na život.

Proto nyní držíte v rukou metodiku, kterou Nadace Terezy Maxové dětem s týmem spolupracujících odborníků připravila jako nástroj a podanou ruku pracovníkům dětských domovů. Vnímáme jako důležité podpořit je v jejich práci a přispět k tomu, aby se upevnil postoj vůči biologické rodině, a to v nejlepším zájmu dítěte.

Tým Nadace Terezy Maxové dětem

Za posledných 20 rokov prešla výchova detí v inštitucionálnom prostredí viacerými zmenami v prospech naplňania ich vývinových potrieb. Deti umiestnené v detských domovoch ďalej nachádzajú v týchto zariadeniach svoj druhý, často jediný skutočný domov. Hoci sú detské domovy primárne určené pre krátkodobé a dočasné pobyty detí, väčšina z nich túto hranicu viacnásobne prekračuje. Nie je ani zriedkavé, že dieťa tam strávi veľkú časť života, až kým nedosiahne plnoletosť.

Výskumy i praxe posledných rokov potvrdzujú, že rodinné prostredie je pre zdravý vývin dieťaťa najvhodnejším výchovným prostredím a nenahradí ho žiadna inštitucionálna výchova. Dieťa dlhodobo žijúce v detskom domove tak vyrastá v neprirodzenom prostredí, ktoré môže rodinné prostredie pripomínať len veľmi vzdialene. Hlavný rozdiel je v príležitosti dieťaťa vytvárať blízke a podporujúce vzťahy. Kľúčový vplyv na psychické aj fyzické zdravie človeka v detstve i dospelosti majú totiž prvé vzťahové skúsenosti v detstve.

Antoine de Saint-Exupéry (2019, s. 40) píše: „Ty si pre mňa zatiaľ len malý chlapec podobný státisícom iných malých chlapcov. A nepotrebujem ňu. A ani ty ma nepotrebuješ. Ja som pre teba iba líška podobná státisícom iných líšok. No ak si ma skrotíš, budeme jeden druhého potrebovať. Budeš pre mňa jediný na svete. Ja budem pre teba jediná na svete...” Tento známy dialóg z príbehu o Malom princovi veľmi výstižne opisuje vytváranie blízkeho citového vzťahu a tiež význam vzťahovej osoby v našom živote. Človek, ku ktorému si vytvoríme puto sa stáva pre nás výnimočným a my sa stávame výnimočnými pre neho. Naša citová blízkosť je odvodená od našej vzájomnej oddanosti a od skutočnosti, že sa navzájom potrebujeme. V priebehu života stretieme veľa ľudí, vytvoríme množstvo vzťahov, ktoré pretrvávajú rôzne dlhý čas. Všeobecne sa dá povedať, že **vzťahy si človek sám utvára a naopak tieto vzťahy utvárajú jeho osobnosť**. Potreba vzťahov patrí medzi prirodzené ľudské potreby. Pokiaľ nie je táto potreba naplnená, vývin dieťaťa ale aj psychický stav dospelého je vážne ohrozený. V súvislosti s tým sa aktuálnou v prostredí ústavnej starostlivosti javí otázka: S kým má dieťa vytvorený blízky citový vzťah a ako bezpečný a stabilný, či trvalý tento vzťah je? Ak dieťa nemá blízky vzťah so svojou rodinou, kto ju nahradí?

Cieľom tejto metodiky s názvom „Podpora vzťahu dieťaťa v detskom domove s jeho rodinou“ je hľadať odpovede na tieto otázky: **Prečo je potrebné podporovať vzťah dieťaťa s jeho rodinou? Prečo mám JA (zamestnanec detského domova) podporovať vzťah dieťaťa s jeho rodinou? Ako môžem podporovať vzťah dieťaťa s jeho rodinou?**

V úvode je potrebné si pripomenúť, že deti umiestnené v detskom domove predsa len prejavujú aj špecifické potreby, ktoré vyplývajú z ich životného príbehu a z ich aktuálnej situácie. Vývin detí umiestnených v detskom domove je špecifický z týchto dôvodov:

- Ťažkosti a ohrozenia v prenatálnom období
- Poruchy vzťahovej väzby
- Komplexná vývinová trauma
- Vývinové oneskorenia vplyvom rôznych faktorov
- Prežívanie straty a odlúčenia od blízkej osoby (často opakované)
- Nízka sebahodnota (negatívny sebaobraz)
- Poruchy správania, psychiatrické ochorenia

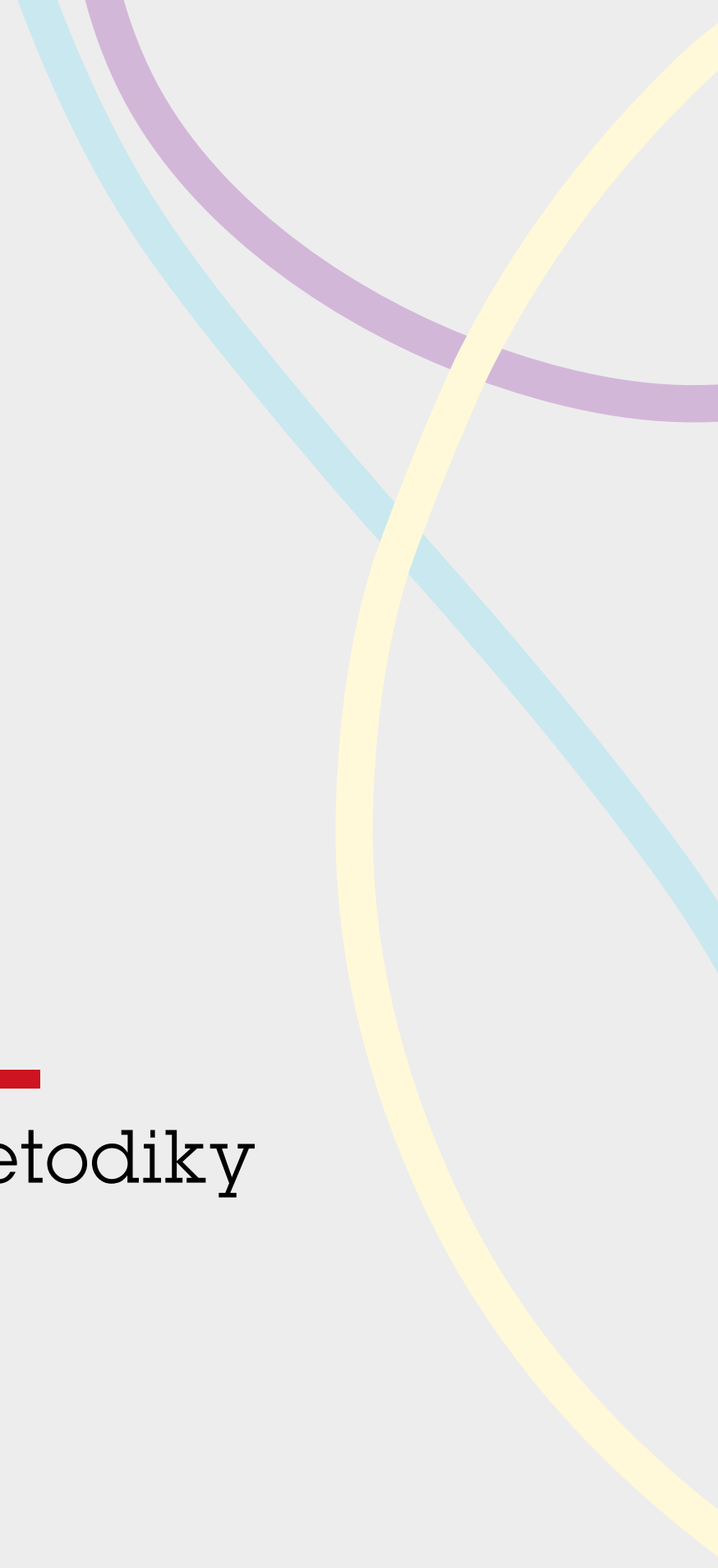
Pre tieto životné skúsenosti deti vyžadujú aj špecifický výchovný prístup založený na empatii, porozumení príčinám správania dieťaťa a najmä na budovaní akceptujúceho vzťahu medzi dieťaťom a opatrovateľskou osobou. Vychovávať dieťa odlúčené od vlastnej rodiny je iné ako vychovávať vlastné dieťa a často životné skúsenosti, či bežné výchovné metódy nestačia, dokonca môžu zhoršovať stav dieťaťa.

Držme si palce a poďme spoločne hľadať možnosti pomoci „naším“ deťom.

Mgr. Dana Pukancová

Obsah

	Úvod	3
1	Cíl metodiky	9
2	Rodina a její význam pro dítě v dětském domově	11
2.1	Funkce a význam rodiny	13
2.2	Dítě vyrůstající mimo rodinu a role pracovníků dětského domova ve vztahu k dítěti a jeho rodině	13
3	Klíčová témata pro porozumění dítěti v dětském domově a jeho potřebám a projevům	16
3.1	Vliv perinatálního období na další vývoj dítěte	17
3.2	Vliv porodu na další vývoj dítěte	18
3.3	Vztahová vazba dítěte	18
3.3.1	Pomoc dítěti s poruchou vazby v prostředí dětského domova	22
3.4	Komplexní vývojové trauma	23
3.5	Ztráty a proces truchlení	24
3.6	Konflikt loajality dítěte vůči rodičům	25
3.7	Příčiny „problémového“ chování a jeho řešení	26
3.8	Riziko rozvoje psychiatrických komplikací u dětí	28
4	Vývoj identity dítěte v dětském domově	29
4.1	Identita	30
4.2	Kazuistika: Příběh Lukáše	32
5	Podpora vztahu a kontaktu dítěte s rodinou	34
5.1	Legislativní úprava kontaktů dětí v dětském domově	36
5.2	Jak v praxi kontakt dítěte s rodiči nastavit	37
5.3	Kazuistika	42
6	Týmová spolupráce a role dětského domova při kontaktu dítěte s rodinou	45
6.1	Stabilita	46
6.2	Role jednotlivých pracovníků	46
6.3	Předpoklady pro fungování týmu kolem dítěte	50
7	Nástroje a techniky na podporu identity dítěte a budování vztahu dítěte s rodinou	52
7.1	Genogram, rodokmen	54
7.2	Ekomapa	55
7.3	Kniha života	58
7.4	Techniky práce s příběhem	59
7.5	Analýza příčin krize dítěte	60
7.6	Případová konference	62
7.7	Seznam silných stránek rodiny a jejích potřeb	62
7.8	Soudy a fakta	63
7.9	Rodinná konference	64
8	Závěr	65
9	Zdroje	67
10	Přílohy	70

1

Cíl metodiky

Cílem předkládané metodiky je umožnit pracovníkům dětských domovů zamyslet se nad významem vztahu dětí s jejich vlastní rodinou a nabídnout jim nástroje, jejichž prostřednictvím mohou tento důležitý vztah pomáhat budovat u dětí, o které se starají.

Metodika vychází z osvědčené praxe sociální práce na Slovensku, kde je budování a podpora vztahu dětí s jejich rodinami nedílnou součástí koordinované péče o ohrožené děti a rodiny. Je zřejmé, že v českých podmínkách budeme narážet na řadu odlišností, jako je např. rezortní rozříštění českého systému péče o ohrožené děti, kdy metody sociální práce jen obtížně pronikají do „školského“ systému dětských domovů. Problémem také bude práce s vlastní rodinou dítěte, která přísluší oblasti sociálně-právní ochrany dětí a sociálním službám a dětské domovy se do ní zapojují jen omezeně.

Stejně tak může být pro některé pracovníky domovů komplikované přijmout a porozumět skutečnosti, že **vztah s rodinou je pro každé dítě a za každých okolností zásadní a patří mezi jeho základní potřeby**. Vždyť přece již ve své praxi tolikrát zažili rodiče, kteří svým dětem ubližovali. Rodiče, kteří dětem slibovali, že se pro ně vrátí, a nikdy už se neobjevili. Určitě ale také mají zkušenost, že se děti na svoji mámu a svého tátu stejně ptají a doufají, že se k nim jednou vrátí. A tak i pochopení toho, proč je žádoucí a nutné vztah dítěte s rodinou vždy podporovat, je obsahem metodiky.

Metodika chce ukázat možnou cestu, jak pomáhat dětem, které z nejrůznějších důvodů nemohou vyrůstat s vlastní rodinou, ale potřebují ji mít stále ve svém životě. Snaží se poskytnout i několik praktických nástrojů, které může použít pracovník dětského domova, když bude mít příležitost se věnovat dítěti a podpoře vztahu s jeho rodinou nebo dalšími blízkými osobami.

2

Rodina a její význam pro dítě v dětském domově

Nemůže-li dítě vyrůstat ve vlastní rodině, je úkolem všech, kteří se o dítě v systému náhradní péče starají, napomáhat budování dobrého a bezpečného vztahu s jeho rodiči. Dítě potřebuje vědět, proč nevyrůstá doma, co se s rodiči stalo, zda a jak se s nimi může vidat či kdo mu pomůže zvládnout náročné situace, kdy se mu po rodičích stýská, nebo se naopak setkání s nimi velmi obává. To vše je nezbytné pro další zdárný vývoj dítěte.

Dítě má rovněž ze zákona právo na kontakt s rodiči.¹ Někdy není možné, aby byl kontakt dítěte s rodinou osobní. I tak je ale pro dítě a rodinu životně důležité, aby byl udržován a budován.

Přestože se někdy může zdát, že méně kontaktů dítěte s rodinou znamená „méně problémů“ a „méně práce“ pro pracovníka zařízení, v následujících kapitolách si ukážeme, že se jedná skutečně jen o zdání, které není v zájmu dítěte. Každý pracovník, který se stará o dítě, musí rozumět hluboké potřebě a zásadnímu významu, který vztah s původní rodinou pro dítě představuje. Tak jako všichni chápeme, že dítě potřebuje pravidelně jíst, tak musíme vědět, že stejně naléhavě potřebuje nasycit svůj vztah.

Děti vyrůstající mimo svou vlastní rodinu:

- jsou zraněné,
- cítí se zrazené, opuštěné,
- nedůvěřují lidem, tím méně dospělým,
- hledají lásku, bezpečí a jistotu,
- mají negativní sebeobraz,
- mají zmatené představy o vztazích,
- slyší, že lidé okolo nich se často zlobí na jejich rodiče, nebo je dokonce odsuzují.

Hlavní důvody, proč v dětském domově podporovat vztah dětí s jejich vlastní rodinou:

1. Dítě se navzdory odloučení od rodiny potřebuje se svou rodinou identifikovat, poznat svou identitu.
2. Dítě potřebuje znát svou hodnotu, mít o sobě reálný a pozitivní sebeobraz, cítit zdravé sebevědomí – to vše se vytváří prostřednictvím vztahu s bezpečnou vztahovou osobou. Dítě si svůj sebeobraz vytváří na základě toho, z jaké rodiny pochází. Pokud svou rodinu vnímá jako zlou a špatnou, je zlé a špatné i ono samo. Se změnou tohoto obrazu a následně sebeobrazu potřebuje pomoci i od pracovníků zařízení.

¹ Článek 9, odst. 3, Úmluva o právech dítěte: „Státy, které jsou smluvní stranou Úmluvy, uznávají právo dítěte odděleného od jednoho nebo obou rodičů udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.“

2.1

Funkce a význam rodiny

Nejvhodnějším prostředím pro naplňování potřeb dítěte (fyzických, rozumových, emocionálních, sociálních, morálních) je právě RODINA. Rodina je prvním a základním životním prostředím člověka. Rodina poskytuje dítěti identitu, sounáležitost a stabilitu. Rodina zároveň poskytuje dítěti odpovědi na otázky: Kdo jsem? V co věřím? Nakolik patřím do tohoto světa? Kdo jsou moji blízcí lidé? Blízký citový vztah je základem pro úspěšné naplnění vývojových potřeb dětí.

Funkce rodiny:

1. **Biologicko-reprodukční funkce:** patří k nejdůležitějším, protože zabezpečuje pokračování rodu, produktivních sil pro společnost, projevuje se také ve vzájemných intimních vztazích mezi partnery, které úzce souvisí s emocionálním prožíváním.
2. **Ekonomická funkce:** její obsah se spolu se změnami ve společnosti mění. Spočívá v zabezpečování každodenního chodu domácnosti, v uspokojování základních potřeb (bydlení, stravování, spánek, oblékání, hygiena apod.).
3. **Výchovná funkce:** je rozhodující, nezastupitelnou a nenahraditelnou funkcí. Úroveň výchovy v rodině, modely jednání, uplatňování rolí otce a matky.
4. **Psychohygienická a emocionální funkce:** dává pocit stability, bezpečí, citové rovnováhy. Při plnění této funkce jsou důležité citové vazby – mezi rodiči a dětmi, ale i sourozenci.
5. **Ochranná funkce:** spočívá v ochraně zdraví dětí, v ochraně před negativními sociálně patologickými jevy.
6. **Socializační funkce:** prostřednictvím rodiny se dítě připravuje na začlenění do společnosti.
7. **Regenerační funkce:** společnost od rodiny očekává, že vytvoří prostředí, ve kterém dítě uplatní své zájmy, bude se dále rozvíjet.

2.2

Dítě vyrůstající mimo rodinu a role pracovníků dětského domova ve vztahu k dítěti a jeho rodině

I když má rodina nezastupitelnou roli v životě dítěte, mohou nastat situace, kdy její funkce musí zastoupit jiné prostředí. Přesto je však jedna funkce, kterou může plnit pro dítě jen rodina. Rodina totiž poskytuje dítěti identitu, sounáležitost a stabilitu – odpovědi na otázky: Kdo jsem? V co věřím? Nakolik patřím do tohoto světa?

Rodinu si dítě nevybírám, a přece od základu určuje jeho identitu. Pokud má dítě negativní představu o svojí rodině, zároveň si vytváří negativní sebeobraz, který významně ovlivňuje jeho chování a vnímání světa. V důsledku negativního sebeobrazu může pravděpodobněji utíkat k závislostem a dalším sociálně patologickým jevům. Pokud chceme pomoci dítěti umístěnému v dětském domově posílit jeho pozitivní identitu, musíme pracovat i s obrazem jeho rodiny a podporovat jeho vztah s rodinou. Tím, že vyšleme dítěti signál, že jeho rodinu přijímáme, mu vysíláme jasný signál, že je pro nás v pořádku ono samo.

Pokud se snažíme budovat či posilovat vztah dítěte s rodinou:

- Prokazujeme bezpodmínečné přijetí dítěte.
- Prokazujeme respekt vůči vztahu dítěte k rodině.
- Pomáháme dítěti v přijetí sebe samého.

Pokud se snažíme vztah dítěte s rodinou zcela přerušit:

- Vysíláme zprávu, že je na dítěti něco špatného.
- Odmítáme rodinu nebo komunitu dítěte a tím odmítáme i dítě.
- Ukazujeme dítěti, že mu nedůvěřujeme a nerespektujeme jeho základní potřebu budovat vztahy s rodinou a patřit do ní.

Pokud dítě do zařízení přichází s čímkoliv, co je spojené s jeho historií, je úkolem pracovníků pomoci dítěti o tyto důležité věci dobře pečovat, vytvořit pro ně místo, aby je dítě mělo k dispozici a zároveň byly v bezpečí před náhodným zničením. Už tímto „malým krokem“ pracovník zařízení posiluje identitu dítěte, ale také vytváří prostor pro budování vzájemného vztahu s dítětem. Nemusí se jednat jen o historii spojenou s rodinou, ale i o historii související s dalšími lidmi kolem dítěte – např. vzpomínky na školní kolektiv, trenéra z kroužku, sousedku z domu, kde dítě bydlelo, apod. Může se jednat o fotoalbum, oblíbenou hračku, knížku, deník, diplom, dopisy a pohlednice, oblečení, nakreslený rodokmen, knihu života či kufřík vzpomínek. I zdánlivá maličkost může mít pro dítě obrovský význam. Pokud dítě s něčím takovým přichází, je to velká výhoda pro pracovníky v zařízení. Mohou se o dítěti dozvědět daleko víc než jen ze záznamů z „úředních listin“. Mohou zcela přirozeně zjistit, kdo a co bylo a je pro dítě důležité. Díky historii dítěte a jeho vazbám může pracovník navázat zcela přirozeně důvěrný vztah s dítětem, na kterém se dá velmi dobře stavět další práce.

Z pohledu pracovníka zařízení lze jednotlivé stupně podpory identity dítěte a vztahu s jeho rodinou pojmenovat takto:

- Znímám rodinu dítěte.
- Rozumím krizi v rodině (rozumím tomu a přijímám to, co se stalo, že dítě nemůže být v rodině). Mám dostatek informací.
- Rozumím potřebě dítěte mít vztah se svými rodiči, sourozenci či členy širší rodiny.
- Umím o krizi v rodině s dítětem bezpečně mluvit.
- Mluvím s dítětem o jeho prožívání, pocitech vůči rodičům, sourozencům a ostatním příbuzným.
- Podporuji dítě při kontaktu s rodinou (a také před kontaktem i po něm).
- O rodině dítěte hovořím vždy s úctou a respektem. Zároveň dokážu s dítětem sdílet jeho aktuální negativní pocity vůči rodině a bezpečně ho jimi provázím.

Využitelné nástroje pracovníka pro práci s dítětem (a jeho rodinou) budou detailněji popsány v dalších kapitolách. Ještě před samotnou prací s dítětem je však třeba porozumět tomu, proč je tak důležité dítěti se zpracováním jeho životní historie a s kontaktem s jeho rodinou pomáhat. Pracovník zařízení musí znát základní moderní poznatky a informace o vývoji mozku dítěte, o vytváření vztahové vazby a jejích poruchách, o komplexním vývojovém traumatu, o ztrátách a procesu truchlení, o identitě a o konfliktu loajality dítěte vůči rodičům, o příčinách problémového chování a potenciálních psychiatrických komplikací u dětí. Právě na tato témata se zaměří následující dvě kapitoly.

3

Klíčová témata pro porozumění dítěti v dětském domově a jeho potřebám a projevům

Pro porozumění dítěti, které se dostává do dětského domova, je zapotřebí porozumět jeho potřebám. Toto porozumění se neobejde bez znalosti historie dítěte, která je mnohdy bohatá a zcela klíčová pro další chování a rozvoj dítěte. Znalost a pochopení historie dítěte má přímou souvislost právě se vztahovou vazbou dítěte – jeho schopností či možností tvořit vztahy.

3.1

Vliv prenatálního období na další vývoj dítěte

„Klidné těhotenství a klidný porod souvisí s lepší schopností objevovat a učit se, ale i zvládat stresové situace.“ Markéta Keller²

Struktura mozku je ovlivněná geny, ale synapse, tedy spojení neuronů v mozku, ovlivňuje prostředí (výživa matky, stav vyrovnanosti/stresu, strach, deprese, nemoci, přítomnost toxických látek, zvuky a pohyby přicházející z okolního prostředí). Jediným zdrojem informací pro dítě v prenatálním období je jeho matka, jak žije, co prožívá, a její bezprostřední okolí. Pokud se tedy matka cítí převážně ohrožená, mozek dítěte se přesouvá do režimu obrany a ochrany na úkor vývoje.

Komunikace mezi matkou a dítětem v období těhotenství probíhá na molekulární úrovni (všechny emoce matky vč. prožívaného stresu přes placentu), ale též na úrovni smyslové – sluch, řeč, čich... Významná je též intuitivní komunikace. Už v děloze funguje vzájemný vztah mezi matkou a dítětem – odborníky na prenatální období bylo zjištěno, že není neobvyklé, že komunikaci začíná dítě a matka na ni reaguje.

Děti milujících a starostlivých matek projevují dle dostupných výzkumů větší sebedůvěru a pocit jistoty, jsou empatické a šťastnější. Naopak děti neurotických matek, které jsou úzkostné a emocionálně labilní, jsou často nešťastné a depresivní, mají nízkou sebehodnotu. Tedy to, jak matka v období těhotenství o dítěti přemýšlí, jak k němu hovoří či si hladí břicho apod., má na dítě velký vliv.

Následky neblahého vlivu prenatálního vývoje na dítě mohou být následující:

- mozek je ve stavu hyperostráživosti na nebezpečí – pocity strachu, úzkosti (svět je zlý, nebezpečný),
- problémy se změnami,
- pocit ztráty a odmítnutí – to se promítá do vztahu k rodičům a často i do vztahů v dospělosti,
- problémové chování (převážná část problémového chování je způsobená pocitem strachu, úzkosti a touhy po útěše, které se dítě nenaučilo zvládat, některé děti pocity potlačují, jiné šaškují, další se stále usmívají a starají se o druhé, jiné zase mívají záchvaty hněvu nebo ukazují bezmocnost či infantilní chování).

² https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/zlata-hodina-prvni-emoce-marketa-keller-dite-novorozenec.A180808_134833_deti_jup

Následky je možné zmírnit či proměnit zdravým postnatálním vývojem – nalaďením se na dítě, bezpečným připoutáním dítěte k pečovateli, a nemůže-li vyrůstat s rodiči, tak i laskavým terapeutickým rodičovstvím náhradních rodičů.

3.2

Vliv porodu na další vývoj dítěte

Pokud se na chvíli zastavíme u porodu, tedy u časově krátké, ale zároveň velmi významné chvíle v životě každého člověka, potřebujeme zdůraznit nenahraditelnost kontaktu matky a dítěte „kůže na kůži“ bezprostředně po porodu. Jak uvádí Jiřina Prekopová³ (2012), tento kontakt staví základ vztahové vazby a posiluje tak normální vývoj nervové soustavy, což je předpokladem k nenásilnému a neagresivnímu chování člověka.

Právě narozené dítě, ale i jeho matka jsou bezprostředně po porodu hormonálně nastavení na přivítání se. Při narození dítěte se vylučují hormony lásky (oxytocin) a zrcadlové neurony v mozku dítěte a matky podpoří instinktivní dialog. Vytváří se tak vzájemné pouto, které podporuje vytvoření bezpečné vztahové vazby a propojení na celý život. Někteří odborníci nazývají tento čas tzv. „zlatou hodinkou“, která obvykle trvá asi dvě hodiny. Dítě nepláče, je spokojené, je mu teplo, užívá si blízkost matky, užívá si oční kontakt, úplné přijetí a pocit bezpečí. Zanedbatelné není ani prožívání matky, která zažívá pocity štěstí a získává energii a sílu na to, aby byla schopná se minimálně první tři roky velmi intenzivně o dítě starat a milovat ho.

3.3

Vztahová vazba dítěte

Přestože se do dětských domovů zpravidla dostávají děti starší, pro účely a vysvětlení vztahové vazby v této metodice je utváření vztahové vazby popsáno na dítěti mladšího věku.

Vztahová vazba je zcela stěžejní pro další život dítěte – pro to, aby umělo vytvářet vztahy, pro to, aby se cítilo v bezpečí, umělo reagovat na sociální situace. Autorem teorie vztahové vazby je John Bowlby⁴ (2010). Dítě má primární tendenci navázat se na individuální osobu matky a vytvořit s ní citovou vztahovou vazbu (tzv. attachment). Citové přilnutí je stěžejní pro další zdravý vývoj dítěte. Základní vzorec attachmentu spočívá v tom, že dítě instinktivně hledá fyzické a emoční uspokojení a ochranu před ohrožením. Zážitky z těchto vztahů celoživotně nastavují způsob navazování a udržování klíčových vztahů.

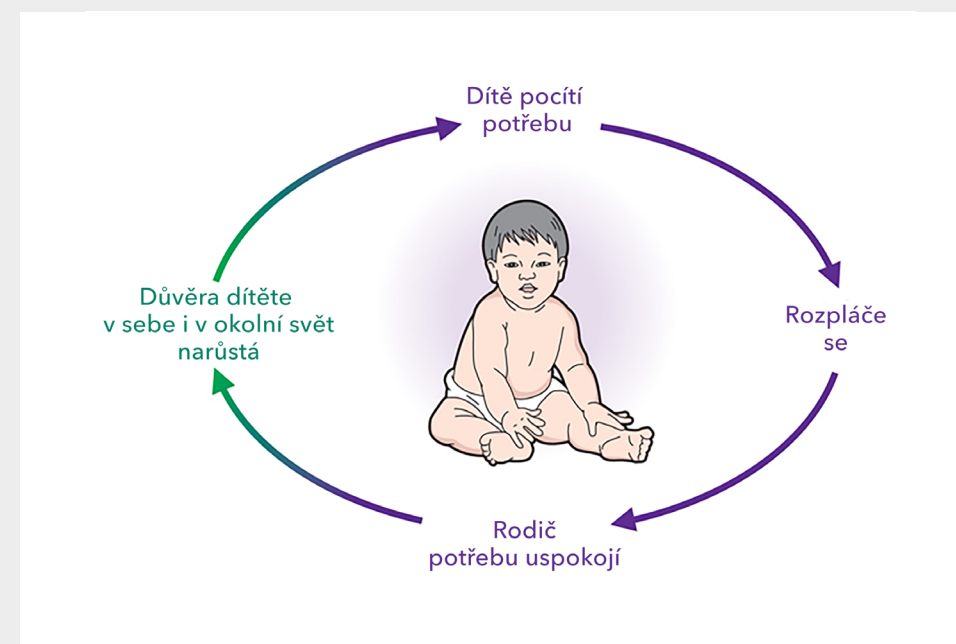
Jak tedy vypadá dítě, které má zdravou citovou vazbu? Dítě vyhledává tělesnou blízkost pečovatele, orientuje se v prostoru dle této osoby, emočně se projevuje (křik, pláč, úsměv). Tyto projevy vyvolávají na straně pečovatele specifickou odpověď. Pečovatel na základě toho poskytuje dítěti

péči a bezpečí, které u dítěte odstraňuje stres, strach z ohrožení a existenční úzkost. Mezi takové „odpovědi“ pečovatele patří fyzická přítomnost, hlazení, kolébání, nošení, krmení, mluvení, zpívání apod. V takovém případě vzniká bezpečná vazba.

Pokud je však chování pečující osoby vyhýbavé nebo nekonzistentní, vzniká některý z typů tzv. nejisté vazby, jež odpovídá vzniku jiných, nezdravých strategií chování u dítěte. Dítě si může k různým pečujícím osobám vytvořit různý typ vazby, přičemž pro zdravý vývoj dítěte je důležité, aby nejméně jedna z těchto vazeb byla bezpečná. Schopnost rodiče reagovat na vazbové chování dítěte a typ jeho reakcí jsou odvozovány zejména z vlastní dětské zkušenosti rodiče, takže typ vazby se se zvýšenou pravděpodobností přenáší na další generace, hrozí tak riziko transgeneračního přenosu.

Navenek se vztahová vazba projevuje zejména v situacích stresu, emocionální zátěže nebo reálného či subjektivně pociťovaného ohrožení. Jednou ze základních úloh vztahové vazby je tedy ochrana a přežití (Hašto a kol., 2018)⁵. Pokud dítě dostává alespoň základní péči, vytvoří si k pečující osobě citové pouto (a to v různé kvalitě). Pokud je dítě vystavené hrubému zanedbávání, týraní nebo zneužívání anebo pokud se pečující osoby neustále střídají, dítě si nevytvoří takovýto speciální blízký vztah k žádné osobě.

Základní schéma, jak se attachment utváří:

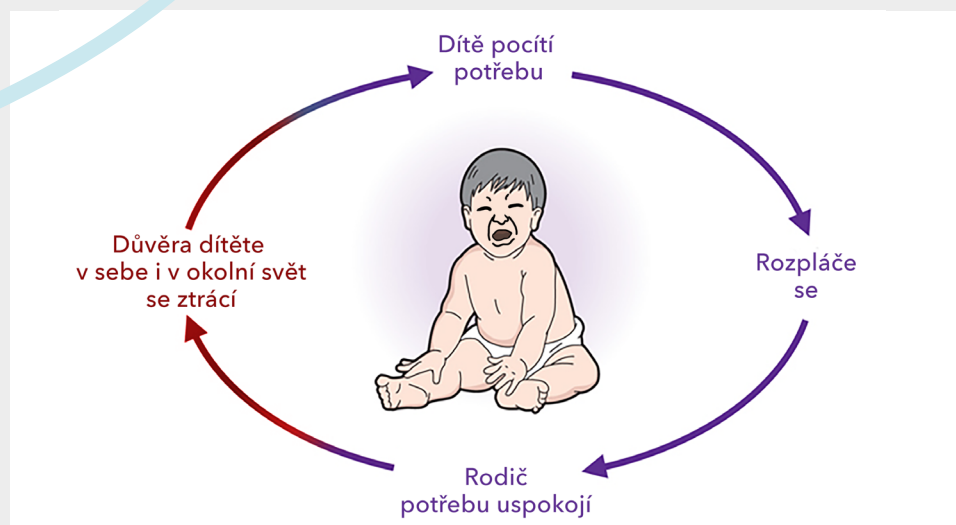

Dítě pociťuje napětí v souvislosti s nenaplněnou potřebou (např. má hlad). Svůj nepokoj projeví pláčem. Pečující osoba přichází a naplní potřebu dítěte (nakrmí). Dítě prožívá uvolnění napětí a slast. Tento stav se mu spojí s přítomností pečující osoby. Po čase dítě pociťuje potřebu znovu, a pokud pečující osoba je dítěti vždy k dispozici a uvolní jeho napětí, dítě se naučí důvěřovat této osobě (stává se vztahovou osobou), buduje si tím také důvěru k okolnímu světu.

³ Prekopová, J.: Malý tyran, 2012

⁴ Bowlby (2010) in Pukancová, D., Hudeková, A.: Podpora vztahu dieťaťa s jeho vlastnou rodinou, 2021

⁵ Hašto a kol. (2018) in Pukancová, D., Hudeková, A.: Podpora vztahu dieťaťa s jeho vlastnou rodinou, 2021

Jsou případy, kdy dítě pocítuje napětí z nenaplněné potřeby a projevuje se pláčem, ale pečující osoba nereaguje nebo její reakce nejsou předvídatelné pro dítě (reakční čas, způsob jednání apod.). Tehdy se dítě nemůže plně spolehnout, že konkrétní pečující osoba mu bude k dispozici a „pomůže“ mu s jeho potřebami. Neučí se důvěřovat v sebe a v okolní svět.

Na základě kvality péče se vytváří „vnitřní pracovní model“ sebe samého a mezilidských vztahů:

- pozitivní vnitřní pracovní model: dítě vnímá samo sebe jako hodné lásky a vnímá ostatní jako lidi milující, starostlivé a plné zájmu o dítě.
- negativní vnitřní pracovní model: dítě vnímá samo sebe jako nehodné lásky, neschopné, nehodnotné a ostatní lidi vnímá jako nedostupné, odmítající, nelaskavé, bez zájmu o potřeby dítěte.

Typy attachmentu

Pokud dítě dostává alespoň základní péči, vytvoří si k pečující osobě citové pouto (a to v různé kvalitě). Mary Ainsworth⁶ na základě svých pozorování definovala 3 základní typy attachmentu, Mary Main⁷ později rozšířila teorii o další, tedy 4. typ attachmentu:

1. Jistý typ attachmentu:

Pokud jsou rodiče bezpečnou vztahovou základnou pro dítě, dítě projevuje vyvážený poměr mezi exploračním a attachmentovým chováním – může zkoumat svět s jistotou, že rodiče ho ochrání, podpoří a nabídnou mu fyzickou blízkost vždy, když to bude potřebovat. Pokud jsou tedy rodiče dostatečně citliví a vhodně reagují na potřeby dítěte, vytváří se u dítěte jistý typ attachmentu.

2. Nejisté typy attachmentu:

Pokud jsou rodiče necitliví, odmítající či zanedbávající, vytvoří se u dítěte některý ze třech typů nejisté vztahové vazby.

a) Nejistý ambivalentní typ attachmentu:

Rodiče nejsou vždy dostupní a na potřeby dítěte reagují často nevhodně, nejsou dostatečně citliví a často nesprávně identifikují signály dítěte. Víc se soustředí na vlastní potřeby než na potřeby dítěte a těžko se vyladují na potřeby dítěte. Jejich chování bývá pro dítě nepředvídatelné. V důsledku toho dítě zintenzivňuje svou snahu se připoutat, snaží se upoutat pozornost rodičů, kteří se mu nevěnují dostatečně. Dítě zahrne rodiče svými požadavky, podléhá návalům svých emocí a je těžké ho uspokojit.

b) Nejistý vyhýbavý typ attachmentu:

Pokud rodiče bývají mrzutí, podráždění a odmítající, dítě získává zkušenost, že když projevuje emoce, jeho rodiče na něj nereagují. Naučí se tak neprojevovat attachmentové chování, utlumuje projevy svých pocitů, stává se nenáročným a samostatným, a to i v situacích, ve kterých se jako dítě mělo spoléhat na dospělé. Přestává vyhledávat blízkost a soustřeďuje se na zkoumání světa a učení po vlastní ose.

c) Nejistý dezorganizovaný typ attachmentu:

Pokud jsou rodiče pro dítě děsiví nebo pokud jsou sami vyděšení (např. matka vystavená domácímu násilí), rozvíjí se závažnější nejistý typ attachmentu. Rodiče jsou totiž současně zdrojem strachu i zdrojem útěchy. Takto ale znemožňují vytvoření jakéhokoliv organizovaného vzorce attachmentového chování. Dítě se tak naučí nedůvěřovat svým rodičům a snaží se mít moc a kontrolu ve svých rukách. Aby se vyhnulo dezorganizaci, postupně si vytvoří způsob, jak převzít kontrolu (přebírá ji však destruktivním způsobem pro něj i pro okolí – agresivitou, manipulací atd.).

Pokud vztah mezi rodičem (primárně ideálně matkou) a dítětem probíhá zdravě, tak ve věku přibližně 18 měsíců má dítě vytvořenou bezpečnou citovou vazbu minimálně k jedné hlavní osobě ve svém životě. Vztahovou osobou dítěte nemusí být jeho biologická matka či biologický otec. Vztahová vazba může vzniknout i mezi dítětem a jinou osobou, například jinou příbuznou osobou, pěstounem, osvojitelem, vychovatelem v dětském domově aj.

To, kterou osobu si dítě zvolí za svoji vztahovou osobu, je lehce předvídatelné. O tom, zda se dítě naváže na aktuálně pečující osobu, rozhoduje chování, které pečující osoba projevuje vůči dítěti. Osoba, která dítěti projevuje v rozličných interakcích nejjemnější citové reakce, má nejvyšší šanci stát se pro dítě osobou, se kterou si vytvoří vztahovou vazbu. U dítěte je tedy možné, že se jeho biologičtí rodiče nestanou jeho hlavními osobami pro vztahovou vazbu. To se často děje u dětí, které jsou umístěné v náhradní péči již v raném věku. Už novorozenec vnímá, které osoby v jeho okolí se vůči němu chovají empaticky. Na osoby, které dítěti projevují empatii, se bude dítě ve své potřebě pro vztahovou vazbu obracet (Brisch, 2012)⁸.

S ohledem na zjištění, že typ vztahové vazby má významný vliv na celkový vývoj dítěte, můžeme konstatovat, že právě vývoj dětí, které jsou v raném období odloučené od primární vztahové osoby a jsou umístěné v zařízení, může být zásadně ohrožený. Stírdání se vychovatelek znemožňuje dětem vytvořit si jistou vztahovou vazbu k jedné z nich. Proto je dětem v citlivém věku 0–6 let potřeba poskytovat péči výlučně v rodinném prostředí (biologické nebo náhradní rodiny), kde je možný vysoce individuální přístup a naplnění potřeb dítěte jednou primární osobou. Z výzkumů vyplývá, že je možné, aby si dítě vytvořilo jistou vztahovou vazbu, respektive kompenzovalo už v předcházejícím výchovném prostředí získanou nejistou vztahovou vazbu.

⁶ Pukancová, D., Hudeková, A.: Podpora vztahu dítěte s jeho vlastní rodinou, 2021

⁷ Pukancová, D., Hudeková, A.: Podpora vztahu dítěte s jeho vlastní rodinou, 2021

⁸ Brisch, K. H.: Bezpečná výchova: budování jisté vztahové vazby mezi rodiči a dětmi, 2012

3.3.1

Pomoc dítěti s poruchou vazby v prostředí dětského domova

Odhodlání a snaha pomoci dítěti s poruchou vazby v prostředí dětského domova je velkou výzvou pro všechny jeho pracovníky. Děti s vážnými problémy se vztahovou vazbou mají často potřebu rozdělit dospělé ve svém okolí a postavit okolní svět do opozice proti rodině. Jde o běžnou ranou nebo sebeobranou strategii, která jim pomáhá předcházet většímu sblížení s vychovatelem. To je to, čeho se bojí nejvíc, protože cítí, že další ztrátu ve svém životě by už nemusely přežít (SPDDD Úsmev jako dar, 2014).

Pěstouni či vychovatelé, kteří si chtějí s dítětem vytvářet vztah, musí znát zákonitosti vývoje vztahové vazby a její význam pro celý život. Pokud znají i svoje vlastní strategie navazování vztahů (svůj typ vztahové vazby), pomůže jim to pochopit a následně nastavit vlastní chování k přijatému dítěti tak, aby mělo možnost utvářet si k nim bezpečný vztah.

Při práci s dětmi v náhradní péči je potřeba počítat s tím, že jejich minulé zkušenosti budou ve značné míře ovlivňovat jejich chování v přítomnosti. Mnohé se v minulosti naučily různým vzorcům chování, které jim pomáhaly přežít i v tak těžkých situacích, jako je zanedbávání nebo týrání, ale společnost je pokládá za nevhodné a rušivé. V důsledku ztráty a bolesti, kterou utrpěly, mohou být některé děti rozzlobené, v depresi anebo nepřátelské. Vypadá to, jako by bolest ukrývaly pod hněv. Jinými slovy: „Kdykoliv vidíte hněv, hledejte zranění.“ Jiné děti zase vypadají až podezřele dobře (v pohodě), zdají se být milé a bezstarostné. Je to však jen jejich způsob vyrovnávání se se ztrátou. Svoji bolest skrývají, ale ta časem vyjde na povrch. Tyto děti potřebují bezpečné, klidné a milující výchovné prostředí, které jim dočasně nebo natrvalo poskytne péči a stabilitu při prožívání bolesti tak, aby se mohly naučit vhodnější způsoby chování a aby mohly růst a pokračovat ve vývoji (Bowlby, 2010)⁹.

Otázkou zůstává, zda a jak je v prostředí zařízení možné dítěti pomoci ke zdravějšímu způsobu vztahování se k druhým – tj. kdo bude dítě skrze vztah s ním léčit, kdo se pro něj stane důvěryhodnou a bezpečnou pečující osobou. Tato otázka však souvisí s personálními a metodickými možnostmi jednotlivých zařízení pro děti a její řešení přesahuje možnosti této metodiky. Přestože poruchy vztahové vazby nelze „vyléčit“, pro dítě je mnohdy velká pomoc a úleva už to, když ho pochopíme.

⁹ Bowlby, J.: Vazba, 2010

3.4

Komplexní vývojové trauma

Při traumatu dochází k zahlcení organismu toxickým stresem, kdy člověk nemá dostatečné obranné mechanismy a možnosti se takovému stavu bránit. Jde o zkušenost, která psychicky ovlivňuje dítě a vyvolává u něho pocit bezmoci, zranitelnosti a ztráty bezpečí. Pokud se taková zkušenost objevuje opakovaně a po dlouhou dobu a děje se ve specifických vztazích, jako tomu je u zanedbávání, týrání či zneužívání dítěte, jde o komplexní vývojové trauma.

Z neurologického hlediska mozek na traumatickou situaci reaguje tím, že jedna z jeho nejstarších částí – amygdala, zodpovědná za základní emoce – vysílá elektrické impulzy spouštějící mechanismy přežití: reakcí je útok, útek, zamrznutí. Frontální kortex, tedy myšlení, zůstává odpojené.

Oblasti prožívání, jednání a chování, které jsou zasažené komplexním vývojovým traumatem:

Neurobiologická oblast: narušená integrace a spolupráce jednotlivých systémů mozku. Dítě je zvýšeně náchylné na rozrušení, problémy s udržením pozornosti a zvládnutím stresových situací.

Oblast vztahové vazby: neschopnost budovat blízký a bezpečný vztah. Dítě projevuje zvýšenou závislost, nebo naopak stažení se do samoty bez zájmu o mezilidské vztahy. Problémy se zvládnutím stresu, regulováním emocí, vstupováním do vztahů a řešením problémů.

Oblast regulace afektů: neschopnost zvládnout svoje silné emoce bez pomoci. Dítě je buď úplně zahlcené emocemi, nebo je naopak úplně „odpojené“.

Oblast regulace chování: dítě má problémy ovládat svoje chování, objevuje se agresivita, opoziční a nadměrně kontrolující chování.

Oblast kognitivní: problémy v kognitivním vývoji, dítě nevyužívá plně svůj potenciál nebo je plně soustředěné na řešení úzkosti, nižší kreativita při řešení problémů, poruchy učení a poruchy v abstraktním myšlení.

Oblast vnímání sebe: sebeobraz je narušený, dítě se vnímá jako špatné, neschopné a nehodné lásky, myslí si, že všechno zavinilo samo.

Dítě s komplexním vývojovým traumatem:

- nevěří v lásku bez podmínek,
- očekává, že bude odmítnuté,
- je přesvědčené, že bude znovu opuštěné,
- se naučí svůj život zvládat bez pomoci dospělých,
- neumí přijímat útechu a ani řešit konflikty (van der Kolk, 2021).

3.5

Ztráty a proces truchlení

Odloučení od vlastního rodiče je pro dítě vždy vážnou ztrátou. Všechny děti navázané na rodiče nebo jiného pečovatele prožívají při odloučení od této osoby ztrátu. Dokonce i tehdy, pokud byli rodiče nebo jiná pečující osoba hrubí, zanedbávali péči, týrali či zneužívali dítě.

Děti umístěné do náhradní péče změnily rodinu nejméně jedenkrát a v mnohých případech i vícekrát. Ke ztrátám u nich tedy došlo opakovaně. Pocity vyvolané těmito ztrátami u nich vyvolávají hněv a smutek, které se projevují v jejich chování. Tyto pocity dítěte jsou zcela přirozené, svým chováním dítě může ubližovat sobě, jiným, nebo i ničit věci kolem sebe.

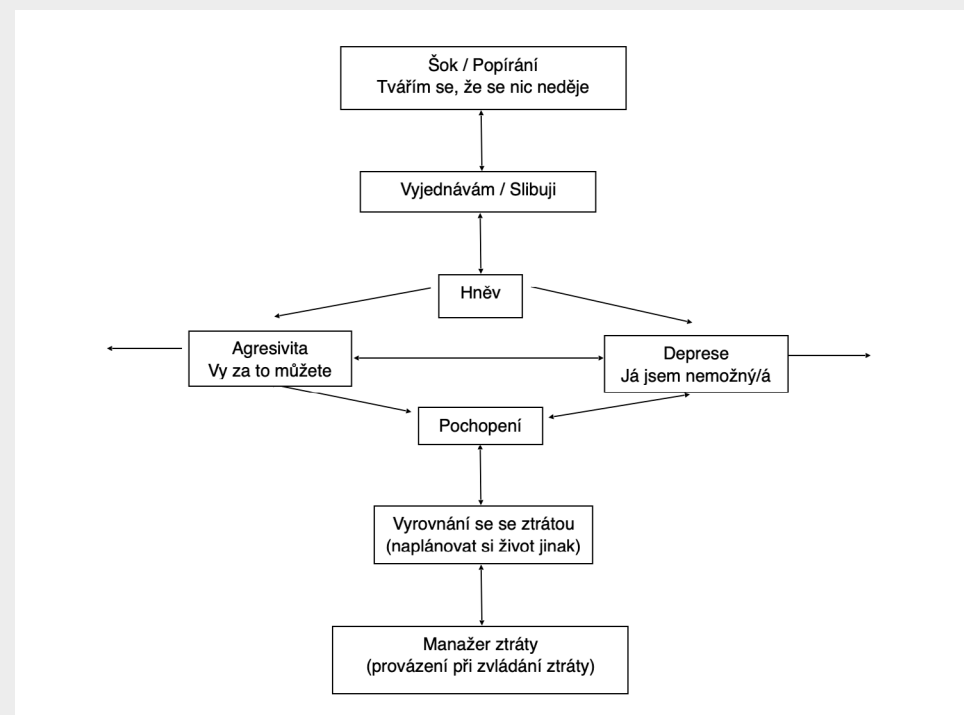
Okolnosti, které přivádějí děti do náhradní rodinné péče, jsou neočekávanými ztrátami, jež mají vážný dopad. Často zahrnují ztrátu zdraví (kvůli týrání nebo zanedbávání), ztrátu milované osoby (rodičů, sourozenců a dalších členů širší rodiny) a ztrátu sebeúcty (dítě se obviňuje, myslí si, že byly špatné, a proto je rodiče opustili).

Ztráta a proces truchlení

Proč je důležité mluvit o ztrátě a smutnění?

Pracovníci dětského domova by měli porozumět pocitům a chování, které se pojí se ztrátou. Je to součástí ochrany a péče o dítě, naplnění jeho potřeb a ošetření vývojových zranění.

Následující graf ukazuje, jaká stádia k procesu truchlení a vyrovnávání se se ztrátou patří.

Stádia truchlení se mohou vracet, resp. truchlící člověk přechází z jedné fáze do druhé a zpět, pokud je ztráta ještě čerstvá. Pokud člověk porozumí tomu, co se stalo a proč, vytvoří si dovednosti, které mu pomáhají zvládnout situaci. I přesto může docházet k opakovanému truchlení a v situaci závažné ztráty, jako je to v případě odloučení dítěte od jeho rodiny, je to normální. Navenek to může vypadat tak, že děti už na nějakou dobu zapomněly na svoji bolest, a potom náhle začnou být znovu velmi našivané nebo smutné.

Někdy se může zdát, že děti už přijaly ztrátu, ale ve skutečnosti se s ní jednoduše nezaobíraly. Potlačily svoje emoce a nepřipustily si bolest. Bohužel tyto silné pocity v nich přetrvávají a můžou nekontrolovaně vybuchnout kdykoliv a kdekoliv, stačí jen malý spouštěč.

Děti budou prožívat ztrátu i v případech, kdy od rodičů samy utekly, nebo pokud samy žádaly, aby byly z rodiny odebrány pryč. Je třeba mít na paměti, že většina dětí nechce odejít od svých rodin. Nezáleží na tom, jak neschopná nebo týrající rodina to je.

I když jsme pojmenovali stádia truchlení, ve skutečnosti většina z nás zjišťuje, že přecházíme z jednoho stádia do druhého a zpět, pokud je ještě ztráta čerstvá. Jinými slovy: posouváme se dopředu a dozadu na cestě procesem truchlení.

Můžeme opakovaně truchlit, a to po určitém čase, dokonce i když jsme už porozuměli tomu, co se stalo, vytvořili jsme si dovednosti, které nám pomáhají zvládat situaci, a dařilo se nám to dobře. Toto nazýváme opakované truchlení.

3.6

Konflikt loajality dítěte vůči rodičům

Na rodičovství lze pohlížet z hlediska těchto tří aspektů:

- darování života dítěti
- ochrana dítěte a péče o ně
- právní odpovědnost za dítě

Většina dětí vyrůstá s rodiči, kteří plní všechny tři složky. Takže většina dětí je připoutaná k jednomu rodiči. Pro dítě umístěné v náhradní péči je situace odlišná. Pro dítě přijaté do náhradní rodiny se rodičovská úloha dělí mezi rodiče, kteří dali dítěti život, náhradní rodiče, kteří dítě chrání a starají se o něj a v případě osvojitelů mají za dítě i plnou právní odpovědnost. Obdobná situace je i u dětí v dětských domovech, kde se péče dělí mezi instituci a rodiče dítěte.

Jednou z nejnáročnějších úloh náhradní péče je zabezpečit, aby dítě nebylo rozpolcené mezi jednotlivé aspekty rodičovství a aby jednotlivé rodičovské postavy byly v co nejvyšší možné míře v souladu a fungovaly ve prospěch dítěte. Pokud se toto nedaří a jednotlivé strany spolu bojují, dítě prožívá vnitřní konflikt loajality, který nedokáže zvládnout a vyřešit samo. Dítě se nemůže objektivně rozhodnout, na kterou stranu se má přiklonit. Konflikt loajality tak může být velkým ohrožením pro jeho psychický vývoj.

Poznámky pro praxi:

- Dítě vnímá samo sebe jako součást svých rodičů, i když je nikdy nevidělo, dokonce i když mu ubližovali.
- Kdykoliv se hovoří o jeho rodičích špatně, znamená to pro dítě, že i ono je v očích těchto lidí špatné – proto utíká, stydí se, je agresivní.
- Dítě se v náhradní péči často dostává do situací, kdy má pocit, že zrazuje svoje rodiče. Pochopení pečujících osob (vychovatelů) pro tento jev je nesmírně důležité. Vhodná je intenzivní práce s historií dítěte s cílem snížit napětí, pocity viny a úzkosti.

3.7

Příčiny „problémového“ chování a jeho řešení

Z předchozích kapitol o vývoji mozku dítěte a vytváření jeho attachmentového vzorce vztahování se k dospělým vyplývá, že viditelné chování dítěte je výsledkem mnoha faktorů. Označujeme-li některé chování dítěte za „problémové“, vždy bychom měli být schopni pojmenovat a chápat důvody nebo účel takového chování. Pochopení příčiny chování je prvním krokem k jeho zvládnutí.

Podobenství ledovce:

Je velmi důležité primárně nereagovat na chování dítěte (vrchol ledovce), ale přes pocity (hladina moře), které prožívá dítě a které umíme z projevu chování identifikovat, se pokusit pojmenovat a naplnit potřebu dítěte, kterou nám svým chováním vyjadřuje (neviditelná ponořená část ledovce).

U dětí se setkáváme s těmito projevy, které můžeme pojmenovat jako „problémové chování“:

- agresivní chování, slovní agresivita, šikana
- projevy negativismu a nepřátelství vůči okolí
- krádeže
- lhaní, vymýšlení si
- dlouhotrvající smutek, uzavření se do sebe
- nadměrná aktivita, hyperaktivní projevy
- pasivita, projevy lhostejnosti, apatie
- depresivní projevy, sebevražedné myšlenky či pokusy
- sebepoškozování
- výbuchy zlosti, vzteku
- projevy separační úzkosti
- ničení věcí, vandalismus
- zneužívání návykových látek, pití alkoholu, kouření
- nechutenství, odmítání jídla
- schovávání/hromadění potravy, věcí, přejídání, zvracení
- nadměrná přichylnost
- neplnění školních povinností
- agresivita vůči zvířatům
- opoziční vzdor
- atd.

V případě, že se jedná o projevy v chování dítěte, které se opakují, pracovník vždy nejprve tyto projevy mapuje – a to z pohledu času, možné příčiny, prostoru, frekvence, četnosti, závažnosti, účelu, významu pro dítě. Příčiny problémového chování mohou být zjevné – to znamená, že problémové chování spustila nějaká konkrétní událost, na kterou dítě zřejmě takto zareagovalo. Nebo může jít o méně zjevné příčiny, kdy je zdrojem problémového chování nějaká událost z minulosti dítěte, případně z raného vývoje – zde můžeme na příčinu často pouze usuzovat, protože nejsou k dispozici objektivní informace.

Na základě možných příčin volí pracovník DD ve spolupráci s týmem vhodné postupy, jak s problémovým chováním dítěte dále pracovat. Při hledání vhodných postupů spolupracuje v případě potřeby i s dalšími subjekty (školou, OSPOD, psychologem, etopedem, psychiatrem atd.).

Příklad dobré praxe: Je vhodné, pokud se hledají jednak krátkodobé cesty k upravení problémového chování, které vycházejí nejčastěji z metod kognitivně-behaviorálních (návuk, ocenění, podmiňování atd.). Zároveň se hledají způsoby, jak vhodně pracovat s příčinami, které způsobily výskyt problémového chování – tedy jak posílit jistotu dítěte, jak zvýšit jeho pocit bezpečí atd.

Pracovník DD může využít Interaktivní případovou konferenci jako vhodný nástroj, jak zapojit dítě do řešení problému a přizvat k řešení i další odborníky, kteří mohou dítěti také účinně pomoci. Při nutné spolupráci více subjektů je vhodné svolat případovou konferenci, která přinese rozdělení úkolů pro všechny zúčastněné (Amalthea, Metodika doprovázení, 2020).

3.8

Riziko rozvoje psychiatrických komplikací u dětí

Pokud se vnitřní svět dítěte stane světem, kterému se vyhýbá, protože obsahuje příliš strachu, studu a dalších emocí, kterým nerozumí, je ve dvojnásobném nebezpečí – tedy v ohrožení vnějším i vnitřním světem.

Dítě je vystavené nezájmu svých rodičů nebo jejich odmítání. Cítí sociální bolest. Sociální bolest aktivuje v mozku stejné okruhy jako bolest fyzická. Komplexní vývojové trauma, dlouhodobý proces truchlení, nepřítomnost citlivé pečující osoby a v neposlední řadě i genetická zátěž mohou být příčinou rozvíjejících se psychiatrických onemocnění u některých dětí. V těchto případech je tedy vždy namístě zajistit dítěti individuální psychiatrickou a psychologickou péči – přímo v zařízení nebo ambulantně mimo zařízení. Nelze předpokládat, že chování a prožívání dítěte se samo zlepší – spíše se jen posílí obranné mechanismy či zesílí projevy problémového chování.

4

Vývoj identity dítěte v dětském domově

4.1

Identita

Identita je niterní součástí všech lidí. Jeden z předních psychologů Erik Erikson¹⁰ (2015) ve své psychosociální teorii vývoje rozlišuje 8 věků/období vývoje v příběhu životní cesty a utváření osobnosti. V každém období člověk prochází psychologickou krizí, která představuje napětí mezi dvěma protikladnými tendencemi a která umožňuje růst, nebo naopak způsobuje ohrožení. Růst nastává při pozitivním vyřešení krize, ohrožení spočívá ve vyhýbání se řešení krize.

Období psychosociálního vývoje člověka dle Eriksona:

1. Bazální jistota versus nejistota – 1. rok života
2. Autonomie versus pochybnost – 2. a 3. rok života
3. Iniciativa versus vina (pocit viny) – 4. a 5. rok života
4. Snaživost, pracovitost versus méněcennost – 6. až 11. rok života
5. Identita versus roztržitost, zmatenost rolí – 12. až 18. rok života
6. Intimita versus izolace – 19. až 30. rok života
7. Generativita versus stagnace – 31. až 60. rok života
8. Integrita versus pochybování (zoufalství) – 61. rok a více

Pro utváření identity je tedy klíčové 5. vývojové období – tj. identita versus roztržitost, zmatenost rolí mezi 12.–18. rokem věku.

- V žádném jiném období si nejsou tak blízko „příslib objevení sebe samého“ a „hrozba ze ztráty sebe samého“.
- Objevuje se nejistota z prožívání vlastní role: Kdo jsem Já a jak se na mě dívají jiní?
- Vzniká nejistota, zmatek ve vlastním nitru, neschopnost rozumět sobě samému, neschopnost převzít určité role.
- Chybějící identita vede k vnitřním zmatkům, ke zmatení rolí.
- Konfuze (zmatení) identity u adolescentů není ojedinělá – dostávají se do konfliktních situací, chtějí uskutečnit důležitá rozhodnutí, ale necítí se být na ně připravení. Jsou navenek sebevědomí, ale zároveň uvnitř zatím nejistí a v rozpacích.

V rámci procesu utváření identity dítě/dospívající postupně hledá odpovědi na následující otázky:

- Kdo jsem? Ke komu patřím? Jaká je moje rodina? Komu jsem podobný?
- Kdo mě má rád? Komu můžu důvěřovat? Kdo mi pomůže?
- Za co jsem zodpovědný? Pro koho se mám snažit?
- Jaký je táta? Jaká je máma? Co jsem po nich zdědil? Kolik mám sourozenců? Budu i já alkoholik? Na co se snažím? Jaké je být mužem/ženou?
- Kam půjdu, až vyrostu? Co ze mě bude? Kdo mě vlastně chce?

Charakter výše uvedených otázek ukazuje nutnost otevřít s dítětem rodinnou historii, stát se spolu s dítětem detektivem při hledání odpovědi na tyto otázky. K tomu je třeba spojit síly s pracovníkem OSPOD, se širší rodinou dítěte, s jeho blízkými lidmi z minulosti (paní učitelka, kamarádi, soused atd.). Pokud je v tomto procesu dítě osamocené a osamělé, tedy nemá k tomu žádného spojence a průvodce, může být ohroženo, což se může projevit problémovým chováním nebo právě tím, co popisuje Erikson – dochází ke zmatení rolí, dítě se uvnitř sebe necítí dobře, „neví, co se sebou“. A dochází ke stagnaci zdravého vývoje.

Pro hlubší porozumění, co vše je identitou myšleno a jakou podporu potřebuje dítě od pracovníků dětského domova, je vhodné pojmenovat jednotlivé aspekty identity:

Osobní identita

U dítěte v dětském domově se nemůže rozvíjet identifikace s matkou a vztahová vazba. Vznikají tak poruchy vztahové vazby. U dětí asi do 3 let věku, které musí v dětském domově vyrůstat, se zpožďuje vývoj obrazu „já“ a s tím související rozvoj řeči a komunikace. Opožďuje se i utváření schopnosti být empatický, vcítit se do prožívání jiného, rozumět potřebám jiných lidí (empatie by se měla rozvíjet kolem 4.–5. roku věku dítěte). Tyto děti mívají často problém s přijetím jména a příjmení a s přijetím etnické příslušnosti.

Rodinná identita

Některé děti v dětském domově neznají členy své rodiny, nerozumí rolím v rodinném systému a neznají ani svoji roli v rodině. Neumí se začlenit jako „syn, dcera, vnuk, bratr, sestřenice“, tedy nemají rodinné identifikační vzory. Nezvnitřňují si model rodiny. Neznají historii své rodiny – její zvyky, tradice, rituály a nemají vědomí otevřené budoucnosti, co se týče života v rodině.

Společenská identita

Pro děti v dětském domově bývají typická nestálá společenství, komunity, méně intenzivní a spíše mělké vztahy. Nestálost a nejistota mají velký vliv na svědomí a morálku člověka a často je provázejí projevy agresivity. Z pohledu společnosti dochází u dětí v dětském domově k tzv. difuzi (prolínání) identity: „dítě z dětského domova = agresor“, nebo „dítě z dětského domova = chudák“.

Pohlavní identita

V dětských domovech jsou pečující ženy ve velké převaze. Chlapcům i děvčatům tedy zpravidla chybí přirozené mužské vzory. Dětem chybí také zdravé vzory partnerského chování, rodičovského chování. Potřeba připoutání a blízkého vztahu může vést i k předčasným sexuálníм kontaktům.

¹⁰ Erikson, E. H.: Životní cyklus rozšířený a dokončený, 2015

Kulturní a duchovní identita

V prostředí dětského domova je obtížné reagovat na individuální potřeby dětí, které souvisejí s jejich původem a náboženstvím. V kolektivním prostředí může být také složité zamezit předsudečnému chování a stereotypům vůči dětem z důvodu např. etnické odlišnosti.

4.2

Kazuistika: Příběh Lukáše

V příběhu jednoho konkrétního chlapce je popsán význam podpory identity pro celkový přínos a rozvoj dítěte. Pokud dítě v dětském domově vykazuje zhoršení v celkovém prospívání (škola, chování, prožívání, zdravotní stav), může pomoci intenzivní práce celého odborného týmu na zpracování životní historie dítěte, posílení identity a sebehodnoty dítěte, zmapování možností, zda a jak posílit vztahy dítěte s jeho vlastní rodinou.

Lukáš je dvanáctiletý chlapec, který byl do současného dětského domova umístěn asi před rokem. Lukáš má blond vlasy, modré oči, je štíhlé postavy a vysoký přiměřeně svému věku. Je to velmi inteligentní chlapec, ale prospěch má průměrný. Učitelé ve škole říkají, že „má na víc“, jenže je nepozorný, nesousředitelný, nedotáhne věci do konce. Je komunikativní, někdy až ukecaný, porušuje pravidla, často nerespektuje dospělé, nemá žádného kamaráda, dětem v dětském domově i spolužákům jde na nervy, protože pořád mluví. Často vynechává vyučování kvůli zdravotnímu stavu. Lukáš je alergik, astmatik, má mnoho neuróz, kouše si nehty, stále poskakuje, je v pohybu.

Vychovatelka, která je Lukášovou klíčovou pracovnící a společně s Lukášem tvoří jeho Knihu života, zjistila, že Lukáš neumí nakreslit svoji Čáru života, nepamatuje si, ale asi částečně i vytěšňuje některé vzpomínky. Není v kontaktu s nikým ze své rodiny, neví, jaké příbuzné má, kolik má sourozenců, neví ani, odkud pochází. Má jen slabou vzpomínku na matku a starší sestru.

Při psychologickém vyšetření hovoří o sobě takto: „... nevím, kam patřím, žiju jen pro tento okamžik, nemám žádný plán na další život...“

Po intenzivní práci celého odborného týmu dětského domova Lukášova situace po třech letech (Lukášovi je tedy 15 let) vypadá takto:

- Lukáš již dokáže jednoduše říct, proč nevyrůstá s rodiči, co se v jeho životě stalo, zná rodokmen své rodiny, sdílí s pracovníky své představy a pocity ohledně vlastní rodiny.
- Dvakrát se potkal s matkou. Setkání nebylo moc příjemné, matka je bezdomovkyně, silně závislá na alkoholu. Lukáš byl rád, že se s ní potkal, ale po dalších setkáních už netouží.
- Podařilo se domluvit setkávání s už dospělou starší sestrou. Lukáš k ní chodí pravidelně a spolu s jejím přítelem tráví jedenkrát za měsíc příjemný čas spolu. Tento vztah je perspektivní.

- Lukáš se několikrát potkal s otcem, kterého vůbec neznal. Otec též vyrůstal v dětském domově, dnes žije sám, pracuje a bydlí na ubytovně. Není moc společenský. Sice se po prvotních rozpacích začal na Lukášovy návštěvy těšit, ale jeho samotářská povaha celkem nevyhovuje extrovertnímu chlapci, takže dnes se scházejí méně často než ze začátku. Našli si určitý kompromis, který zohledňuje potřeby syna i otce.
- Podařilo se též vypátrat mladšího bratra, který je v pěstounské rodině a zatím se nepodařilo zorganizovat setkání, ale pracuje se na jeho realizaci.
- Lukášův zdravotní (fyzický i psychický) stav se výrazně zlepšil, uklidnil se, nemá už skoro vůbec ataky hněvu, dokonce mu lékaři vysadili některé roky užívané léky.
- Jeho prospěch ve škole se výrazně zlepšil. Lukáš plánuje jít dále studovat na gymnázium.
- Na psychologickém vyšetření říká: „... mám konečně rodinu, nějakou minulost, cítím, že někam patřím a že třeba má budoucnost není tak ztracená...“
- Lukáš má blízkého kamaráda, lépe vychází i s dospělými.

5

Podpora vztahu a kontaktu dítěte s rodinou

Nastavení kontaktů dětí v dětském domově by mělo být jedním z klíčových témat v každém zařízení. Dítě, stejně jako jeho rodiče a další příbuzní, mají právo se znát a být spolu v kontaktu. Kontakt s rodičem dítě ovlivňuje v různé míře pozitivně, ale krátkodobě nebo i dlouhodobě také negativně. Pracovníci v zařízení tak často mohou zažívat reálné obavy o stav dítěte ve chvílích, kdy je kontakt nastaven nevhodně nebo dítě prochází nutnou fází, kdy se vyrovnává s realitou a snaží se pochopit, co se v jeho minulosti stalo a proč nevyrůstá s rodiči.

Dítě, které je umístěné mimo rodinu, potřebuje především pochopit svou minulost, potřebuje vyléčit trauma způsobené jeho příbuznými nebo ztrátou jeho nejbližších. Právě kontakt je klíčem k pomoci a podpoře dítěte. Aby tomu tak skutečně bylo, je zapotřebí vhodné nastavení kontaktu dítěte s jeho rodinou. „Správně“ nastavený kontakt může být prospěšný a pozitivně se odrazit v chování a projevech dítěte, může vést až k návratu do rodiny. Zároveň také může přispět k navazování zdravého kontaktu s pečující osobou. V případě, že je kontakt nastavený neadekvátně, dítě se projevuje problémově, je u něho zřejmá např. emoční labilita.

Kontakt má sledovat zájem dítěte. Rodině může pomoci vyrovnat se s odloučením a pracovníkům zařízení může umožnit lépe porozumět původu i dřívějšímu životu dítěte. Pracovníci získají velké množství autentických informací o rodině, o stylu života, o vzájemných vztazích, o atmosféře v rodině aj. Pokud však potřeby dítěte nebudou prvořadé, kontakt nesplní svůj účel. Kontakt by měl probíhat pouze tehdy, pokud dítěti přináší zjevný prospěch – nikdy by neměl sloužit jako úplatek ke zmírnění zármutku rodiny (Bond, 2007)¹¹.

Smysl kontaktu dítěte s rodiči

Ukazuje se, že samo „papírové“ zpracování historie ve formě knihy života či rodokmenu vždycky nestačí. Bezpečný osobní kontakt v některých případech dokáže předejít mnohým komplikacím v budoucnosti. Mezi nejčastější komplikace patří útky do fantazií či reálné útky za rodinou, idealizování si vlastní rodiny oproti možnostem, které nabízí dětský domov, těžké budování vlastního sebevědomí atd. Zároveň však velké komplikace může přinést také nesprávně nastavené setkávání s rodiči.

Zásadním způsobem podpory rodinných vztahů jsou návštěvy rodiny, tedy buď rodiče přicházejí za dítětem, nebo dítě chodí domů k rodičům. Někde je to i kombinace obou možností. Setkání se mohou uskutečňovat i na neutrálním místě – v parku, na dětském hřišti, v obchodě, v cukrárně apod. Pokud se dítě často setkává s rodiči a ze setkání profituje, je pravděpodobnější, že se vrátí domů. Je to proto, že se udrží vztah a vzájemné pouto.

Velmi důležitý a přínosný je pro dítě i kontakt s ostatními příbuznými a dalšími blízkými osobami, a to především v případě, kdy v rodině vyrůstají další sourozenci. Dítě tak může získat širší síť vztahů do budoucího života.

¹¹ Bond (2007) in Amalthea: Kontakt dětí v NRP s biologickou rodinou, 2018

5.1

Legislativní úprava kontaktů dětí v dětském domově

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, ukládá v úvodním ustanovení zařízením (diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav) spolupráci s rodinou dítěte a poskytování pomoci při zajišťování záležitostí týkajících se dítěte, včetně rodinné terapie a nácviku rodičovských a dalších dovedností nezbytných pro výchovu a péči v rodině. Zařízení mají rovněž poskytovat podporu při přechodu dítěte do jeho rodiny nebo jeho přemístění do náhradní rodinné péče.

Dítě umístěné v dětském domově má právo na udržování kontaktu s osobami odpovědnými za výchovu a dalšími blízkými osobami, a to formou korespondence, telefonických hovorů a osobních návštěv. S vědomím pedagogického pracovníka může dítě přijímat i návštěvy jiných osob (vzdálení příbuzní, hostitelé, kamarádi, spolužáci). V ideálním případě by měl být tento kontakt zohledněn i ve vyhodnocení situace dítěte, které tvoří OSPOD, a následně v Individuálním plánu ochrany dítěte (IPOD¹²).

Osoby odpovědné za výchovu dítěte mají právo na udržování kontaktu s dítětem, na základě písemné žádosti žádají ředitele o povolení pobytu dítěte. Ředitel zařízení je oprávněn zakázat nebo přerušit návštěvu osob v zařízení v případě, že návštěva neplní svůj účel/cíl nebo pokud je ohrožující pro dítě či ostatní účastníky.

Ředitel dětského domova vydává vnitřní řád zařízení, v němž specifikuje podmínky, za kterých kontakt rodičů a dětí probíhá. Dítě je nejdéle při přijetí do domova s podmínkami obeznámeno. Pokud je při přijetí přítomen rodič dítěte, je též s podmínkami seznámen. Pokud tomu tak není, hledá domov cestu, jak rodiče o možnosti kontaktů informovat (telefonický kontakt, dopis, přes OSPOD).

Nastavení kontaktů dítěte s rodiči či dalšími blízkými osobami je zpracováno v Plánu rozvoje ochrany dítěte (PROD¹³), který vychází z platného IPOD. Přestože není zákonem dáno, aby PROD navazoval na IPOD, je stanoveno, že zařízení „spolupracují s OSPOD v souladu s IPOD“. Jedná se však o dva nezávislé dokumenty. Pro kvalitní praxi je ale nezbytné, aby dítě přicházelo do zařízení s aktuálním IPOD a aby jej měl klíčový pracovník dítěte ze zařízení k dispozici. Pro pracovníka OSPOD je zase zásadní, aby od pracovníků zařízení získával potřebné aktuální informace ze života dítěte a mohl je zohlednit právě v IPOD.

¹² IPOD – Individuální plán ochrany dítěte, § 10, odst. 3, písm. d, zákona č. 359/1999 Sb., v platném znění
¹³ PROD – Plán rozvoje ochrany dítěte, vychází ze zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních

5.2

Jak v praxi kontakt dítěte s rodiči nastavit

Při nastavování kontaktu a jeho formy je zapotřebí se ptát, v čem a jak může kontakt dítěti pomoci, např.:

- Pomůže kontakt dítěti pochopit, proč nemůže žít se svou rodinou?
- Umožní kontakt dítěti dál pokračovat ve vztazích, které pro něj dříve byly pozitivní a prospěšné?
- Způsobí kontakt dítěti další trauma tím, že se ocitne v blízkosti někoho, kdo jej v minulosti týral nebo ho nedokázal ochránit před újmou?
- Umožní kontakt dítěti navázat vztahy, které pro něho budou ještě důležitější, až vyroste? (Amalthea, Kontakt dětí s biologickou rodinou, 2018)

Vodítkem by dále měl být především zájem dítěte, možnosti rodiče a také vztah, který už dítě s rodičem (nebo jiným příbuzným) má či v minulosti mělo. Vždy je nezbytné posoudit, v jaké situaci, za jakých podmínek a s jakým smyslem bude kontakt v určité formě (osobní, telefonický, písemný) probíhat. Pracovník zařízení musí v této otázce spolupracovat s pracovníkem orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), který je zodpovědný za vypracování IPOD.

Možné formy kontaktů, o kterých lze uvažovat:

- Písemný, telefonický či internetový kontakt mezi rodičem a pracovníkem zařízení
- Jednorázové osobní setkání dítěte s rodičem
- Pravidelný organizovaný kontakt (osobní, písemný či telefonický) dítěte s jeho rodinou – s asistencí pracovníka či bez asistence
- Sdílená péče (kontakt v řádech dnů až týdnů)
- Víkendové/vícedenní prázdninové propustky
- Nahodilý písemný, telefonický či on-line kontakt dítěte s rodičem/příbuzným

Nastavení kontaktu musí odpovídat situaci, ve které se dítě a jeho rodina nachází:

- Kontakt ve chvíli, kdy se zvažuje návrat dítěte do rodiny.
- Kontakt s rodičem, k němuž návrat není možný, ale setkávání je pro dítě bezpečné a přínosné – takové kontakty neslouží primárně ke znovuvytvoření citové vazby k rodičům ani ke zmírňování stesku rodičů, ale především k pochopení životní situace dítěte a udržení vzájemného vztahu. Toto vše by díky společné práci všech zúčastněných mělo chápát jak dítě, tak rodič. Při nastavování frekvence kontaktů zvažujeme především věk dítěte a to, jestli má s rodinou navázaný vztah.
- Jednorázový kontakt za účelem vyplnění prázdného místa, které má dítě ve své minulosti – potřeba takového kontaktu může přijít v situaci, kdy se s dítětem pracuje na jeho životním příběhu, když dítě projeví zájem rodiče vyhledat. Takový kontakt by měl proběhnout koordinovaně a s asistencí. Předcházet mu musí příprava s rodičem. Ideální situace je ta, kdy se rodič během setkání dítěti dokáže omluvit a podpořit stávající formu péče.

Dítě do zařízení často přichází již s nastaveným kontaktem, což by mělo být uvedené v IPOD. Toto nastavení nemusí korespondovat s pohledem pracovníků zařízení, kteří s dítětem pracují a provází ho kontaktem s rodinou. Je nezbytné, aby pracovníci zařízení předávali své poznatky a informace o dítěti pracovníkům OSPOD, aby bylo nastavení kontaktu včas přehodnoceno a došlo případně k přenastavení. Role pracovníků zařízení je v tomto nesmírně důležitá a jsou to právě oni, jejichž role je stěžejní a nezastupitelná pro další vývoj dítěte. Tráví s dítětem nejvíce času, mají s dítětem navázán vztah, dokážou rozpoznat, co se s dítětem děje před setkáním s rodičem, v mezechase, po setkání atd. Právě pracovníci zařízení mohou včas zachytit, co dítě potřebuje v rámci kontaktů s rodinou změnit.

Pro dobrou spolupráci mezi dítětem a pracovníkem v oblasti kontaktu je nezbytné, aby pracovník dítěti pomáhal budovat pozitivní obraz o jeho rodičích. Pracovník zařízení musí být v tomto naprosto profesionální. Měl by mít možnost bezpečného prostoru, kde může sdílet své emoce, kde může např. dávat najevo vztek na rodiče (zcela legitimní). Nemělo by k tomu ale docházet před dítětem či ostatními dětmi. Pracovník však může a musí zrcadlit vztek dítěte, který se u něj objeví. Např. „Vidím, že máš vztek, že mamka zase nepřijela, vůbec se ti nedivím, taky bych asi byla našťavaná... achjo, je mi to líto...“

Jasná pravidla kontaktu přináší do celého procesu bezpečí pro všechny zúčastněné – dítě, rodiče, ale i pracovníky. Samozřejmostí je příprava na kontakt i „ošetření“ po kontaktu tak, aby si dítě mohlo zpracovat nové zážitky, podněty, situace. Podporu před kontaktem i po něm ale potřebují i rodiče, aby i oni mohli sdílet, jak kontakt se svým dítětem prožívali, co by případně přístě potřebovali jinak. Je to také prostor pro to, aby získali od pracovníka zpětnou vazbu na to, jak kontakt zvládli a jaké změny jsou nutné na jejich straně, aby byl pro dítě kontakt nadále přínosný a smysluplný.

Kontakt zároveň nemůže být nastaven rigidně a dlouhodobě dopředu, jeho pravidla a podmínky se taktéž mohou proměňovat. Dítě se vyvíjí a situace v rodině bývá velmi proměnlivá. Úkolem pracovníka OSPOD je mapovat a vyhodnocovat aktuální informace o dítěti a forma kontaktu se této situaci pružně přizpůsobuje.

Plánování kontaktů

Tým odborníků okolo dítěte a jeho rodiny musí kontakty společně plánovat a připravit. Při plánování je třeba zvážit, zda bude setkání s asistencí, nebo to není třeba. Zároveň je třeba naplánovat, kde se uskuteční, jak dlouho bude trvat a jak často budou setkání probíhat. Kontakty se plánují vždy společně s rodiči dítěte. Pokud je dítě starší cca 6 let a je schopné porozumět situaci a vyjádřit se k ní, může se též podílet na vytváření plánu kontaktů se svou rodinou. Vhodným nástrojem na plánování kontaktů může být i případová konference.

Frekvence a délka návštěv

Pokud je cílem kontaktů návrat dítěte do rodiny, v plánu se musí počítat se zvyšující se frekvencí a délkou setkání. První kontakt by se měl uskutečnit co nejdříve po umístění dítěte do domova. Pro dítě je toto klíčové a nesmírně důležité. V ideálním případě by se toto setkání mělo uskutečnit nejpozději do týdne, tato doba se ale může lišit v závislosti na konkrétní situaci. Pojem času je třeba posuzovat z pohledu dítěte. Setkání by se měla konat pravidelně a intenzivně, nejméně jednou týdně a postupem času ještě častěji, s prodlouženou délkou setkání (zpočátku hodina, později

půldny a celé dny). Před návratem dítěte domů by mělo dítě zažít opakované návštěvy doma s přespáním, tj. delší časové úseky s rodičem.

Pokud je kontakt dítěte s rodinou sporadický, spíše nahodilý, nebo se rodiče ohlásí po delším čase s přáním, že se chtějí s dítětem potkat, je třeba taktéž pomoci s koordinací kontaktu a vytvořením bezpečného prostoru pro dítě. Po každém takovém setkání je třeba ve spolupráci s rodiči a odborným týmem vyhodnotit, jak setkání proběhlo, jaký přínos pro dítě mělo a co by dítě potřebovalo v kontaktu dál. Pravidelnost, předvídatelnost a bezpečí jsou přitom základní atributy pro nastavení smysluplného kontaktu.

Místo konání kontaktů

Místo	Úřad	Dětský domov	Domácnost rodičů	Domácnost příbuzných	Neutrální místo (např. cukrárna)
Výhody	Pro sociálního pracovníka je snadné pozorovat rodinu. Je jednodušší mít situaci pod kontrolou.	Je uspokojená zvědavost rodičů ohledně toho, kde dítě pobývá. Dítě je ve známém prostředí.	Rodiče a děti se mohou cítit uvolněně, pod podmínkou, že je prostředí rodiny bezpečné.	Udržují se příbuzenské vztahy, dítě se tu může cítit dobře – nevrací se domů, ale je ve známém prostředí se známými lidmi.	Neutrální prostředí může být méně emocionálně náročné než domácnost rodičů.
Nevýhody	Místo může být chladné, neosobní. Rodiče a děti se cítí nejistě, nemají soukromí.	Rodiče se mohou cítit méně komfortně, pokud navštěvují svoje dítě v „domácnosti“ někoho jiného.	Možná se stále ještě nepodařilo vyřešit problém s bydlením, a tedy je dítě znejistěno tím, kde rodiče bydlí.	Někdy dítě v širší rodině není v bezpečí.	Nedostatek soukromí, formálnost.

Reakce dítěte na kontakt s rodičem

Pracovníci odborného týmu musí vědět, že děti mají tendenci reagovat na kontakt s rodičem podle toho, kde se nachází v procesu truchlení. Mohou být smutné, vzteklé, mohou popírat reálná fakta, mohou vyjadřovat pochopení a loajalitu rodičům a tím se dostávat do střetu s pracovníky zařízení, protože se potřebují vůči někomu vymezit, obhájit sebe i rodiče. Může být těžké předvídat, jak bude dítě reagovat, ale je třeba být připraven a dítě emocemi a změnou v chování bezpečně provést, ev. ho napojit na terapeutickou pomoc.

Za určitých podmínek, kdy dítě objektivně prožívá setkání s velkou bolestí, je logickou reakcí pracovníka potřeba dítě uchránit před návštěvami rodičů, před minulostí, před jeho rodinou vůbec. Pracovník tím podvědomě chrání i sám sebe – aby nemusel zvládat chování dítěte po kontaktu

nebo aby se nemusel cítit nepříjemně, pokud ví, že dítě cítí bolest. Dítě nelze ochránit před minulostí – ta je součástí jeho života. Povinností pracovníka dětského domova (vychovatel, sociální pracovníce) je pomoci dítěti zvládnout jeho pocity, vyhodnocovat v odborném týmu přínos a smysl kontaktů pro dítě a hledat cesty, jak setkání mohou být pro dítě bezpečnější a lépe zvládnutelná. Zároveň je třeba mít na paměti, že smutek a slzy k setkávání odloučených dětí a rodičů patří, ukazují na existenci vztahu, a tak je třeba dítě dobře podpořit.

Jak se dítě může cítit...

Bezprostředně po odebrání od rodičů:	Když poprvé vidí svoje rodiče na návštěvě:	Když se musí s rodiči rozloučit na konci návštěvy:	Když se po návštěvě doma vrátí do dětského domova:
Šok, vztek, strach, smutek, úleva...	Radost, strach, smutek, vztek, odpojení...	Strach, smutek, vztek, úleva, úzkost, apatie...	Smutek, hněv, deprese, úleva, radost...

Jaké projevy chování se u dítěte objevují...

Bezprostředně po odebrání od rodičů:	Když poprvé vidí svoje rodiče na návštěvě:	Když se musí s rodiči rozloučit na konci návštěvy:	Když se po návštěvě doma vrátí do dětského domova:
Odmítavost, agresivita, nepřátelství, plačtivost, neutišitelnost, lhostejnost, vyhýbavost, neklid...	Lepí se na rodiče, raduje se, pláče. Nebo se odmítá přivítat, nejde k rodičům. Roztěkanost, hyperaktivita, překotný řečový projev, nebo naopak stažení se do sebe a nekomunikace s nikým, nepřátelství a agresivita, vyhýbavost k pracovníkovi, který je u setkání, nebo naopak přílišná „lepivost“ na pracovníka. Vypytávání se na budoucnost.	Pláč, křik, nechce se rozloučit, nechce z náruče rodiče, prosí, aby mohlo jít s rodičem domů. Může být nepřátelské vůči pracovníkovi, nebo se na něj naopak nalepí a odchází bez pozdravu.	Zklidnění, sdílení zážitků s oblíbeným pracovníkem, povídání si o budoucnosti. Hyperaktivní chování, nepřátelství a agresivita, vyhýbavost k pracovníkům, nebo se na ně lepí, pláče, nejí, má problémy se spaním, pomočuje se nebo jiné regresivní chování. Ignorace pracovníků v roli pečujících osob, rezignace a vyjadřování ztráty smyslu všeho.

Asistovaný kontakt a jeho specifika

Asistovaný kontakt je koordinované setkávání rodičů s dítětem za přítomnosti „nezávislého“ pracovníka. Výhodou asistovaného kontaktu je především bezpečnost. Asistovaný kontakt má svá jasná pravidla, obsahuje vždy i přípravnou část a část po kontaktu, která obsahuje případné psychologické ošetření, další podporu dítěte a rodičů atd.

Asistovaný kontakt je vhodné zvolit v případech, kdy rodiče i dítě mají o vzájemný kontakt zájem, může jim být prospěšný, ale bez odborné pomoci by kontakt nemusel být bezpečný. Rodiče např. nejsou schopni sami dodržovat nastavená pravidla (vzhledem k osobnostním či mentálním limitům) a odborná pomoc jim může pomoci s dodržováním pravidel tak, že je kontakt pro dítě prospěšný. Asistovaný kontakt je vhodný i v případě potřeby ošetření některých témat (dítě se kontaktu obává, vysvětlení, proč došlo k odloučení, co se stalo druhému rodiči, proč o sourozence rodič pečuje, a o první dítě ne atd.). Ideální je, pokud potřeba asistovaného kontaktu vzejde např. z případové konference, kdy se účastníci shodnou na tom, že stávající setkávání neprobíháji ku prospěchu dítěte a je třeba to změnit.

Asistované kontakty se obvykle konají v následujících situacích:

- obava o bezpečnost dítěte,
- obava, že by rodič mohl s dítětem odejít,
- rodič nemá dostatečné kompetence zvládnout chování dítěte,
- sociální pracovník potřebuje pozorovat interakci mezi rodičem a dítětem, aby mohl posoudit pokrok směrem k plánovanému cíli,
- dítě bylo právě umístěné do dětského domova a kontakty teprve začínají,
- soud z různých důvodů nařídil setkání s asistencí,
- rodiče potřebují pomoc, aby bylo setkání s dítětem úspěšné, pracovník pomáhá posilovat vztah mezi dítětem a rodiči.

Kontakt pracovníků zařízení s rodiči

Rodiče by se v komunikaci s pracovníky zařízení měli cítit bezpečně, jak jen to situace a kontext dovolují. Pracovník by měl s rodiči komunikovat vždy s respektem. Zahrnout rodiče do plánování a realizace umístění dítěte. Nadále uznávat úlohu rodiče při rozhodování o životě dítěte (zdravotní, školní, sociální oblast).

Několik příkladů vět a slovních spojení pro efektivní a bezpečnou komunikaci s rodiči dítěte:

- Vy jste rodiče dítěte, a proto jste pro nás velmi důležití.
- Oceňujeme u vás...
- Líbí se mi....
- Jste šikovná kuchařka...
- Máte pěkné rodinné fotky, praktické zařízení...
- Vidím, že milujete svoje děti...
- Vaší silnou stránkou je...
- Potřebujete se naučit hospodařit s penězi...
- Potřebujete si upravit vztahy s rodinou...
- Potřebuji vám říct, jak setkání s vámi váš syn / vaše dcera vnímá, nebude lehké to slyšet a chci k vám být upřímná.
- Jak vám můžeme pomoci?

- Jsem na vás hrdá...
- Držím palce...
- Potřebujeme si spolu vytvořit plán návštěv....

Někteří rodiče jsou běžně v telefonickém kontaktu s jednotlivými pracovníky domova, případně problémy řeší telefonicky či osobním setkáním.

Příklad dobré praxe z transformovaných dětských domovů na Slovensku:

Rodiče mají možnost zapojit se do dění v domácnosti dětského domova – po projednání s vychovateli a ostatními dětmi. Rodiče jsou zváni při každém předávání dítěte k pobytu ke krátké neformální návštěvě. Společně se mluví o běžných školních či provozních záležitostech, o plánech na společný pobyt. Rodiče jsou zváni také k oslavám narozenin dětí či jiným akcím rodinné skupiny (prázdninový výlet, předvánoční večeře). Lépe se daří budovat kontakty s rodiči na odloučených pracovištích domova, v bytech v běžné zástavbě. Je patrné, že se zde rodiče cítí bezpečněji a pozvání na neformální setkávání přijímají ochotně. Rodiče jsou zváni i na třídní schůzky a v případě problémů, např. špatného školního prospěchu dítěte, nabízíme sjednání schůzky rodiče s pracovníky zařízení a učitelem či ředitelem školy. Tuto praxi se daří aplikovat i v některých DD v České republice. Samozřejmě vždy záleží i na možnostech a ohoť rodičů.

5.3

Kazuistika

Desetiletý chlapec přichází do dětského domova (DD) na základě předběžného opatření soudu v březnu 2020 ze Střediska výchovné péče (SVP). V odůvodnění rozsudku je mj. uvedeno fyzické týrání chlapce, jeho sestry i matky druhem matky. Pro chlapce je matka slabou autoritou, nezvládá jeho projevy chování, chlapec má výchovné problémy, nerespektuje autority, neplní povinnosti, je impulzivní, agresivní, utíká do svého světa. Traumatické události v životě chlapce (přerušování vztahu s otcem, úmrtí otce, střídání partnerů matky) nebyly ze strany matky nijak řešeny přes opakované doporučení OSPOD. Matka má o chlapce zájem, nařízení ústavní výchovy nese těžce a sděluje, že udělá vše potřebné pro rychlý návrat syna domů. Uvědomuje si své slabiny při komunikaci s chlapcem i při jeho výchově.

V Individuálním plánu ochrany dítěte (IPOD) sociální pracovník OSPOD doporučuje podporu kontaktů s rodinou, zejména s mladší sestrou, krátkodobé pobyty v rodině, navázání vztahu s matkou a její podporu v zájmu o získávání informací o průběhu pobytu chlapce v domově. Navazuje se spolupráce s odborníky pro pomoc chlapci zpracovat traumata a zvládnout problémové chování (SVP, psychiatrie, psycholog).

V domově vychovatelé na poradě tzv. „rodinné skupiny“¹⁴ dostávají od sociální pracovníce potřebné informace (obsah Vyhodnocení situace dítěte a IPOD), dohodnou vhodný čas pro telefonické hovory chlapce s matkou, jejich průběh zapisují do systému. Návštěvy v domově matka domlouvá

¹⁴ „Rodinná skupina“ – jedná se o výraz vycházející z paragrafu 4 zákona 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

předem se sociální pracovníci, vychovatelé dostávají informaci osobně od sociální pracovníce i přes systém. Matka chlapci pravidelně telefonuje, návštěvy v domově probíhají, mladší sestřičku matka bere do domova také. Společně pobývají na rodinné skupině nebo na vycházce v okolí domova. Současný partner matky se o chlapce zajímá, pěkně o něm mluví, jeho návštěvy vzhledem k pracovnímu vytížení nejsou v domově tak časté jako návštěvy matky. Chlapec pravidelně navštěvuje SVP, spolupracuje s psychologem, má možnost zpracovávat traumatické zážitky. Navštěvuje pedopsychiatra (Tourettův syndrom), nastavuje se medikace. Přímě v DD chlapec spolupracuje s psychologem, intenzivní spolupráce probíhá také s pedagogy ve škole. Chlapec mluví o svých špatných zážitcích i zcela spontánně se svými vychovateli, se kterými navázal důvěrný vztah. Vztah matky k pracovníkům domova je rezervovaný, upřímně komunikuje pouze ve zcela bezpečném prostředí.

Schůzka v červnu 2020 v dětském domově ve složení matka, sociální pracovníce a psychologka DD s cílem vyhodnotit, jak se kontakty a spolupráce daří, jaké aktuální potřeby chlapec má. Bylo dohodnuto, že bude dobré vyzkoušet alespoň dvakrát celodenní propustku, kterou by rodina využila ke společnému výletu. Po vyhodnocení jednodenních rodinných akcí bude možné zvážit pobyt chlapce v rodině, zpočátku na jednu noc. V červenci 2020 probíhá další schůzka v domově s matkou, pracovníky domova a pracovníci OSPOD. Jednodenní výlety matky s dětmi do nedalekého města jsou vyhodnoceny jako bezproblémové a přínosné, proto jsou nově nastaveny pobyty chlapce v rodině nejprve dvakrát na jednu noc, poté v případě bezproblémových pobytů na dvě noci. Chlapec i matka stále spolupracují s odborníky – chlapec v SVP a s pedopsychiatrem, matka navštěvuje rodinného terapeuta, posiluje rodičovské kompetence. Pobyty v rodině jsou vnímány všemi stranami jako přínosné.

V době lockdownu byl zpočátku kontakt matky s chlapcem především telefonický, návštěvy v domově byly omezeny na trávení společného času mimo uzavřené prostory. Později po dohodě s OSPOD chlapec pobýval v rodině matky celý týden, nároky distanční výuky plnil pouze částečně. Probíhala telefonická komunikace mezi vychovateli a matkou týkající se plnění povinností během distanční výuky, vychovatelé matku instruovali a pomáhali s dopracováním úkolů. Chlapec je bystrý a postupně se učí úkoly zvládat samostatně tam, kde k tomu má předpoklady.

V červnu 2021 proběhla případová konference za účasti matky a jejího partnera, pracovníce OSPOD, pracovníků DD, terapeutky matky. Bylo dohodnuto, že chlapec prožije prázdniny u matky kromě plánovaných pobytů na táborech, které zajišťuje dětský domov. Na konec srpna 2021 naplánována další případová konference s tím, že budou vyhodnoceny pobyty v rodině a naplánovány další kroky směřující k návratu chlapce do péče matky. Matka má velký zájem o zrušení ústavní výchovy a návrat syna do rodiny. Pod vedením odborníka – rodinného terapeuta se stále učí zvládat rodičovské povinnosti, pracuje na vztahu k synovi.

Během prázdnin matka uzavírá sňatek se současným partnerem, manželé kupují nemovitost v jiném městě a plánují založit rodinu. Na případové konferenci v srpnu 2021 (pracovníce OSPOD, rodinný terapeut, pracovníci domova) se řeší otázka termínu vhodného odchodu chlapce k matce. Rodina se bude stěhovat do nového bydlení asi za dva měsíce, tedy v listopadu, chlapec by musel měnit školu dvakrát v krátkém čase. Vzhledem k jeho problémům s adaptací na nové prostředí bylo dohodnuto, že chlapec bude v rodině každý víkend, po přestěhování rodiny do nového bydlení a zajištění školní docházky v místě nového bydliště matky nastane vhodná doba pro návrat chlapce do rodiny. Odsunutí termínu odchodu chlapce z domova už je chlapcem hůře tolerováno, je neklidný, zlostnější, vzniká více konfliktů se spolužáky, domů se těší.

Pracovníci domova jsou matce nápomocni při zajišťování pobytů chlapce v rodině v novém bydlišti, vzhledem k těhotenství matky a pracovnímu vytížení partnera pomáhají s dopravou chlapce k rodině.

Druhé pololetí školního roku chlapec zahájil v nové škole (dlouhodobá povolenka). V únoru 2022 byl pobyt chlapce v DD ukončen zrušením nařízené ústavní výchovy.

Do rodiny se narodil druhý syn, chlapec k němu má hezký vztah. Matka stále navštěvuje rodinného terapeuta, u chlapce přetrvávají problémy v chování ve školním kolektivu, mění školu. Bezproblémová není ani výchova jeho sestry. Matka však vnímá jeho chování jako podstatně lepší, zvladatelné, z dětí má dle svých slov radost.

6

Týmová spolupráce a role dětského domova při kontaktu dítěte s rodinou

6.1

Stabilita

Stabilita je jedno z klíčových témat v péči o dítě umístěné mimo svou rodinu. Absence stability přináší pocity nejistoty, úzkosti a napětí. Děti spotřebovávají všechnu energii pro svůj rozvoj na zbavení se úzkosti. Důsledkem je opoždění ve vývoji, přestože potenciál pro rozvoj přítomný je. Zázitek stability je úzce spojený se dvěma základními předpoklady:

- Vztahy – souvisí s dlouhotrvajícími a pokračujícími vztahy s lidmi, kteří mají celoživotní závazek vůči dítěti. Vztahy poskytují dítěti pocit, že někam patří, a přináší také stabilitu. Vztahy dávají dítěti pocit příslušnosti k určité sociokulturní komunitě, která může zahrnovat i náboženské vyznání a přebírání určitého hodnotového systému.
- Kontinuita – souvisí se schopností dítěte porozumět a vytvořit propojení mezi minulostí, současností a budoucností. Vědět, odkud jsem a kam směřuji. Vědomí kontinuity rodiny podporuje pozitivní kulturní identitu.

Úlohou všech lidí okolo dítěte odloučeného od svojí rodiny je nejprve zajistit stabilitu pro dítě – tedy najít pro dítě vztahovou osobu, se kterou může zažívat trvalý vztah, a podpořit dítě ve zpracování jeho životního příběhu. To je v prostředí dětského domova samo o sobě velká výzva, ale jsou-li pracovníci vytváření vztahu s dětmi otevření, tak věřme, že každému dítěti se podaří bližší vztah s někým z dospělých kolem něj navázat. A opřít se o něj například právě v situaci setkávání s rodinou a vyrovnávání se s tím, že nevyrůstá doma s rodiči.

6.2

Role jednotlivých pracovníků

Vzhledem k tomu, že dětské domovy se v ČR liší počtem a věkem dětí, počtem i kvalifikací personálu, stupněm probíhající transformace, intenzitou (dostupností) spolupráce s OSPOD či neziskovými organizacemi na podporu rodičů, nelze jednoduše popsat univerzální role, kompetence a úkoly.

Níže uvedené uspořádání personálního zajištění péče o dítě tedy nemusí být proveditelné v každém domově. Při odlišném uspořádání je však třeba myslet na to, aby pro dítě vznikala maximální příležitost vytvořit si blízký citový vztah s někým z pracovníků, pokud takovou osobou není i navzdory odloučení někdo z rodiny.

Dítě v dětském domově je vždy součástí tzv. „rodinné skupiny“, ve které pracují dva odborní vychovatelé (ti jsou zároveň klíčoví vždy pro polovinu dětí ve skupině). Tito dva se střídají ve službách a tvoří zázemí spolu s denním asistentem pedagoga. Společně s nočním asistentem pedagoga tvoří nejužší (tedy čtyřčlenný) tým, který komunikuje vše okolo dítěte a jeho rodiny se

sociálním pracovníkem dětského domova a při pravidelných poradách také s vedoucím pracovníkem. V širším týmu kolem dítěte jsou další pracovníci (zejm. ředitel, psycholog, etoped a případně další pedagogové, kteří mohou například suplovat na rodinné skupině, a tedy se s dítětem poměrně úzce setkávat).

Podpora a realizace kontaktů dítěte v dětském domově s rodiči či jinými příbuznými je důležitou částí práce týmu pracovníků dětského domova. Bohužel není možné, aby byla dítěti vždy k dispozici jeho vztahová osoba, jako to je v běžné v rodině, když dítě prožívá těžké či složité zážitky a má vedle sebe milující rodiče. Je logické, že pracovníci mají i další povinnosti, mají na starosti více dětí, musí se vzdělávat, čerpají svou dovolenou, odchází na rodičovskou dovolenou, mění zaměstnání atd. O to je zásadnější, aby si dobře předávali informace, znali všechny úkoly, které je třeba při zajištění kontaktu dítěte s rodinou plnit, a věděli, kdy je splnění úkolu v jejich zodpovědnosti a kdy za to zodpovídá kolega. Největším rizikem péče o dítě ze strany více lidí je pochopitelně domněnka, „že to má na starosti nebo to zařídí někdo jiný než já“.

Níže uvádíme činnosti, které je třeba zajistit, má-li kontakt s rodinou dítěte dobře probíhat. Je na domluvě nejužšího týmu dítěte, která „profese“ činnosti zajistí. Zařazení činností k jednotlivým profesím je tedy spíše „obvyklé“ než povinné.

Sociální pracovník

O potřebě umístit dítě do dětského domova bývá zpravidla jako první informován sociální pracovník dětského domova. Ten také dostává nejčastěji od sociálního pracovníka OSPOD informace o tom, v jaké fázi se nachází kontakt přicházejícího dítěte s jeho rodinou. Tyto informace bývají pracovníkem OSPOD zaznamenány v IPOD dítěte spolu s cíli, které byly v této oblasti vytyčeny. Do doby, než je IPOD zpracován, si sociální pracovníci předávají informace ústně. V případě, že by sociální pracovník IPOD neobdržel, může si ho od OSPOD vyžádat. Sociální pracovník následně předává informace vedoucímu vychovateli a řediteli, kteří rozhodují o tom, kdo se stane pro dítě klíčovým pracovníkem a kdo další bude o dítě v domově pečovat. Pokud je to možné, je pro dobrou spolupráci s rodinou prospěšné navázat kontakt pracovníků domova s rodiči či blízkými příbuznými dítěte ještě před nástupem dítěte do domova. Tento kontakt je možné realizovat při společné návštěvě v dětském domově, případně přímo v rodině. Pokud to možné není, navazuje sociální pracovník domova kontakt s rodiči co nejdříve po nástupu dítěte do domova a získává přehled o sourozencích a širší rodině.

Sociální pracovník v průběhu pobytu dítěte zajišťuje komunikaci s rodinou, plánuje a administruje pobyty dětí v rodinách, je v kontaktu s OSPOD dítěte. S vedoucím vychovatelem a dalšími vychovateli plánuje a vyhodnocuje aktuální potřeby dětí, které se setkávají či se mají setkat se svou rodinou. Společně konzultují způsob předávání dítěte rodině na pobyty, předávání dětí zpět vychovatelům do domova. Sociální pracovník také informuje osoby odpovědné za výchovu o důležitých událostech v životě dítěte.

V případě, že se kontakt dítěte s rodiči nedaří nastavit nebo kontakt viditelně neprobíhá v zájmu dítěte, spolupracuje s pracovníkem OSPOD a hledá další možnosti kontaktů dítěte. Pokud je důvodné podezření, že v rodině byly během pobytu dítěte u rodičů situace pro dítě nebezpečné nebo nevhodné, kontaktuje sociální pracovník domova okamžitě sociálního pracovníka OSPOD a situaci popíše, věc dále řeší pod vedením pracovníka OSPOD.

Sociální pracovník zapisuje potřebné informace do sdílené databáze tak, aby byly ostatním kolegům včas dostupné.

Vedoucí pracovník (vedoucí vychovatel, ředitel domova)

Vedoucí vychovatel po přijetí informací o aktuální situaci přijímaného dítěte od sociálního pracovníka dětského domova svolává poradní tým (dva odborní vychovatelé, kteří jsou klíčovými pracovníky dětí na rodinné skupině, denní asistent pedagoga a noční asistent pedagoga), jenž bude o dítě pečovat. Tým obdrží dostupnou písemnou dokumentaci dítěte, společně mluví také o aktuálně nastavených kontaktech s rodinou a aktuálních potřebách dítěte v kontaktu. Později vedoucí vychovatel provází vychovatele prací s PROD, v němž jsou zaznamenány cíle v oblasti kontaktů s rodinou a konkrétní kroky, které se v této oblasti realizují.

Vedoucí vychovatel a ředitel domova vedou tým také při realizaci kontaktů dítěte s rodinou – účastní se porady týmu, konzultují sporné metodické otázky, rozhodují za dětský domov o dalším postupu.

Odborný vychovatel, který je klíčovým pracovníkem dítěte

Je v nejtěsnějším a nejčastějším kontaktu s dítětem. Indikuje případnou potřebu zajistit dítěti terapii/vyšetření u psychologa, pokud je kontakt komplikovaný. Je zodpovědný za písemné zapracování nastavených kontaktů s rodinou do PROD. Písemně zapisuje do PROD také další potřebné cíle či kroky a cíle následně vyhodnocuje. Je zodpovědný za práci s dítětem při zpracování jeho životní historie a faktu, že nevyrůstá doma s rodiči. Zpravidla dítě rodičům „předává“ a zase jej při návratu přebírá, ev. koordinuje návštěvu / asistuje při návštěvě dítěte ze strany rodičů přímo v domově.

Vychovatelé, asistenti pedagoga (denní, noční, „střídači“)

Vychovatelé ve spolupráci s odborným vychovatelem kontakt dítěte s jeho rodinou nejčastěji přímo realizují – tj. připravují dítě na pobyt doma, jsou dítěti k dispozici během setkání přímo v domově / při pobytu doma (přímo setkání asistují nebo jsou na telefonu) a provázejí dítě i po skončení pobytu/setkání přímo v domově. Mladším dětem pomáhají také s telefonickými hovory s rodiči či sourozenci pomocí služebních mobilních telefonů. Se staršími dětmi o telefonické komunikaci s rodiči vždy mluví, resp. jsou připraveni sdílet s dítětem jeho pocity a potřeby po telefonátu s rodiči.

V případě pobytu dítěte v rodině o víkendu, svátcích nebo prázdninách pomůžou vychovatelé dítěti se zabalením potřebných věcí. Předávají dítě rodiči. Dohodnou s rodiči splnění uložených školních úkolů, předají aktuální informace o potřebách dítěte. Pokud je to možné, rodič si dítě vyzvedává v domově, není-li to v možnostech rodiče, doveze vychovatel nebo jiný pracovník domova dítě po dohodě s rodičem domů k rodiči, prarodiči či jinému členu rodiny nebo na předem dohodnutý spoj, kterým dítě bezpečně dojedě k rodině (v případě starších dětí). Po návratu do domova mluví s dítětem o jeho pobytu doma či u jiných blízkých příbuzných, pozoruje chování a prožívání dítěte a učiní o tom zápis do sdílené databáze.

Psycholog, terapeut, jiný specialista

Dochází-li dítě na terapii, je součástí nejužšího týmu také jeho psycholog/terapeut. Dává doporučení k formě, frekvenci i zajištění kontaktů dítěte s rodinou, pokud jsou pro dítě problematické. Spolupracuje-li s dítětem vzhledem k jeho specifickým potřebám ještě jiný specialista (speciální pedagog, etoped, psychiatr atd.), má podobnou roli jako psycholog/terapeut.

Sociální pracovník OSPOD

Nejedná se sice o pracovníka dětského domova, ale jeho role je v rámci sociálně-právní ochrany dětí naprosto nezbytná, proto ho zde také zmiňujeme. Je to právě OSPOD, kdo by měl být case managerem případu, kdo nese zodpovědnost za realizaci všech kroků, které musí nutně směřovat k naplnění potřeb a zájmu dítěte. OSPOD také zodpovídá za právní správnost vedení případu. Pro sociálního pracovníka OSPOD jsou kolegové z DD klíčovými partnery – protože jsou s dítětem v každodenním kontaktu, nejlépe zachytí jeho případné změny v chování a prožívání. Jejich zkušenost s dítětem a pohled na zajištění jeho potřeb jsou tedy naprosto zásadní při nastavování péče o dítě i v oblasti kontaktu dítěte s rodinou.

V případě, že DD a OSPOD nejsou v nastavení a zajištění kontaktu dítěte s rodinou v souladu, je nezbytné tuto situaci včas řešit. Vhodná je osobní schůzka dotčených pracovníků za přítomnosti nadřízených pracovníků – k vyjasnění svých postojů a přístupu, k předání potřebných informací a hledání společného postupu. Pokud ani tak k souladu nedojde, lze požádat o metodickou podporu nadřízený orgán (pro OSPOD je to krajský úřad, v Praze Magistrát hlavního města Prahy), DD může využít podporu či konzultaci zřizovatele. V rámci takových schůzek často dochází k opakování pojmenování kompetencí a rolí jednotlivých aktérů, což je prevencí budoucích střetů a nedorozumění. Dobrým předpokladem kvalitně nastavené spolupráce je také budování neformálních vztahů, které se dají budovat v rámci společného vzdělávání, kazuistického sdílení atd.

6.3

Předpoklady pro fungování týmu kolem dítěte

Profesionální tým jsou lidé, kteří:

- Sdílejí společné záměry, cíle, úlohy a hodnoty. To znamená, že jakkoliv se rozhodne jednotlivec v týmu nebo celý tým, vždy to rozhodnutí bude v nejlepším zájmu dítěte, tomu budou podřízené všechny úlohy a krátkodobé cíle.

- Mají souhrn poznatků, dovedností a zásad, kterými naplňují týmové cíle a úkoly. Všichni členové týmu, jehož cílem je sociálně-právní ochrana dítěte, rozumí potřebám dítěte na základě nejnovějších vědeckých poznatků, mají přiměřené dovednosti, tedy umí se o dítě bezpečně postarat i mimo jeho rodinu. Pracovníci spolupracují s rodinou dítěte tak, aby naplňovali potřeby dítěte apod.

- Zastávají roli s individuální odborností nebo specifickými vědomostmi a dovednostmi, které tým potřebuje při dosahování cílů a úkolů. To znamená, že vychovatel v dětském domově umí naučit dítě sebeobsluže, pomáhá mu se vzdělávat, ale v neposlední řadě smysluplně s dítětem tráví volný čas, pomáhá mu v emocionálním a sociálním rozvoji, v porozumění své identity a v posilování jeho pozitivní sebehodnoty. Sociální pracovník umí zase bezpečně a s přijetím komunikovat s rodinou dítěte a hájí zájmy dítěte i např. soudem s ohledem na jeho nejlepší zájem. Ředitel zařízení je manažer chodu zařízení, ale zároveň hlavní metodik odborných činností apod.

- Dohodli se na postupech a plánech, které vedou ke splnění úkolů a cílů týmu. Dohoda v týmu dětského domova znamená, že všichni členové přijali společný cíl, akceptovali postupy a úkoly. Někdy dohodám předchází dlouhé diskuze, konflikty i nedorozumění. Pokud není přijata společná dohoda, kdy i jen jeden člen týmu má opačný cíl než všichni ostatní, může to dítě a jeho rodinu ohrozit.

- Spolupracují při zavádění rozhodnutí a plánů týmu. Je velmi důležité, aby se členové týmu navzájem informovali, odevzdávali si poznatky, zkušenosti. Sdíleli společně úspěchy i neúspěchy.

- Zavedli metody prevence a řešení konfliktů, vratné určení lídra týmu, koordinátora případu. Pro každé dítě, které není v této chvíli ve své rodině, je určena jedna zodpovědná osoba, popřípadě je tato osoba zodpovědná i za sourozence dítěte. Tato osoba je zodpovědná, ale zároveň má hlavní a poslední slovo při rozhodování. Ne z pozice moci, ale proto, že zná nejlépe rodinu, předpokládáme, že má s dítětem a s jeho rodinou vytvořený nejlepší vztah z celého týmu.

- Hodnotí dosažené cíle a úkoly. Hodnocení má dva cíle. Prvním je motivace pro další práci, tedy „příklady dobré praxe“, a druhým je hledání lepších, efektivnějších postupů, poučit se, tedy předcházet chybám a nesprávným rozhodnutím.

- Podle potřeby mění cíle a úkoly členů týmu, rozhodnutí a plány a způsoby řešení problémů. Není výjimkou, že se v sociální situaci rodiny nebo v potřebách dítěte něco zásadně změní. A přestože tým mohl mít na začátku umístění dítěte v prostředí mimo rodinu plán, že se dítě např. do půl roku vrátí domů k rodině, tým postupně zjistí, že to není možné. Musíme tak flexibilně změnit cíle a úkoly péče o dítě. Odborný tým v dětském domově by měl být na změny připravený a počítat s nimi. Tým v dětském domově by měl být optimistický a v každé změně situace hledat novou výzvu.

7

Nástroje a techniky na podporu identity dítěte a budování vztahu dítěte s rodinou

Jak již bylo uvedeno v úvodu metodiky, při jejím zpracování se vychází z praxe slovenských kolegů, kteří mají za sebou letité zkušenosti s přechodem k rodinně orientované péči o ohrožené děti a rodiny. Vzhledem k tomu, že je na Slovensku kontakt dítěte s rodinou a dalšími blízkými osobami v prostředí DD prakticky realizován a důsledně vyžadován, jsou některé níže uvedené nástroje převzaty právě ze slovenské praxe. Jsou dobrou inspirací a v řadě momentů budou vyžadovat jisté přizpůsobení českým podmínkám. Současně je již na českém trhu řada kurzů a seminářů, které umožňují se v technikách a nástrojích podpory kontaktu dítěte s rodinou proškolit.

Níže uvedené nástroje mohou pracovníkům pomáhat při zjišťování potřebných informací od dítěte či jeho blízkých, ale také jsou nápomocné ve chvílích, kdy pracovník potřebuje dítěti některé zjištěné informace zprostředkovat a chce to udělat bezpečným způsobem. Většina uvedených technik nevyžaduje hodinová školení a dlouhé přípravy, ale pracovník by měl vždy nástroj dobře znát, vyzkoušet si ho před samotnou prací s dítětem, přizpůsobit ho věku a konkrétnímu dítěti a být si vědom toho, za jakým účelem se ho chystá použít. „Nevinné“ nakreslení rodokmenu může dítěti odkrýt bolavá témata související se ztrátou a odloučením nebo s nedostatkem informací o členech rodiny atd. To je samo o sobě v pořádku, pokud je pracovník připraven i těmito bolavými okamžiky dítě provázet. I proto je zásadní, aby pracovníci, kteří se pustí do systematické práce s dítětem v rámci zpracování životního příběhu, měli potřebnou metodickou oporu – mohli se svým vedoucím nebo v týmu sdílet své pochybnosti, zjištění, dilemata, co a jak dítěti sdělit, s čím raději vyčkat, co by měl sdělovat rodič sám, u čeho by naopak měl být i pracovník dítěte. Logicky by měl s dítětem na tomto pracovat někdo, komu dítě důvěřuje, ke komu má vztah a kdo pro něj může být dostupný v těch chvílích, kdy dítě zažívá těžké chvíle při vyrovnávání se s vlastní historií či je v nepohodě v rámci setkávání s vlastní rodinou.

Metodika na následujících stránkách stručně představí tyto nástroje a techniky, více ukázek lze pak najít také v příloze metodiky.

- Genogram, rodokmen
- Ekomapa
- Kniha života
- Techniky práce s příběhem
- Analýza příčin krize dítěte
- Případová konference
- Seznam silných stránek rodiny a jejích potřeb
- Soudy a fakta
- Rodinná konference

7.1

Genogram, rodokmen

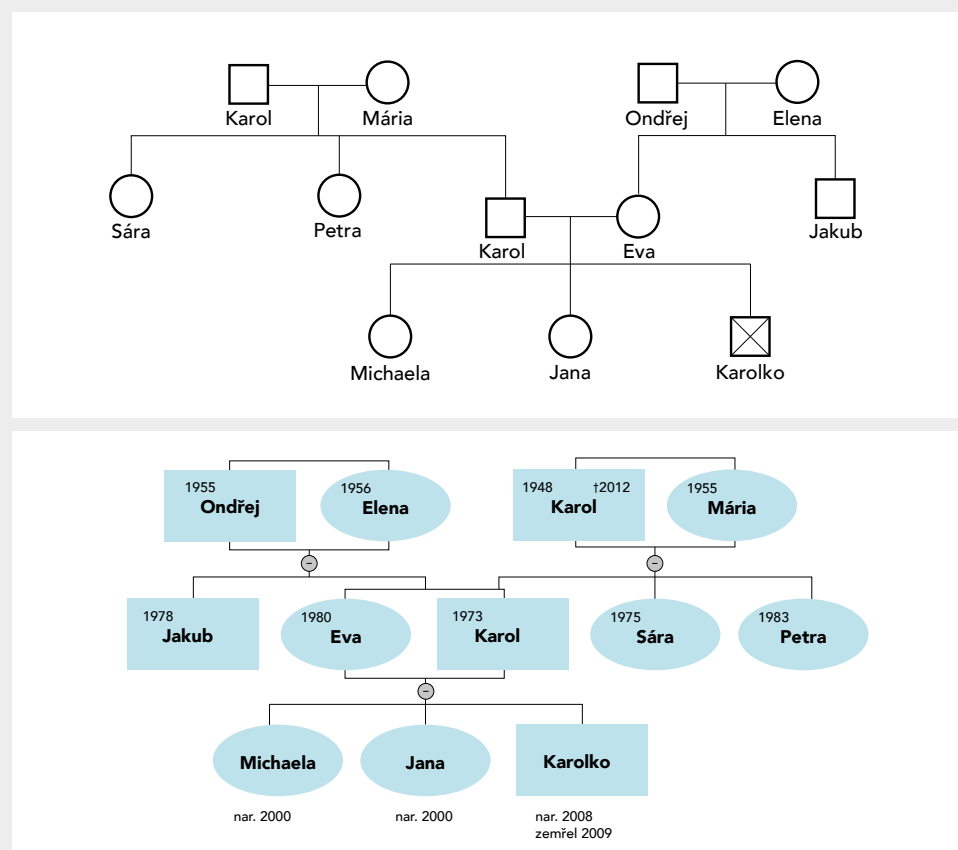
Jde o schéma rodinné mapy, zahrnující nejméně 3 generace. Grafickým znázorněním dítě může přehledně vidět a orientovat se v tom, kdo všechno patří do jeho rodiny a o kom mu informace ještě chybí. Znázornit lze nejen jména, data narození, fotografie, ale i další subjektivní informace (přezdívky, rodinné historky, tradice).

Díky genogramu můžeme:

- identifikovat silné stránky a potřeby rodiny
- podpořit pozitivní sebeobraz dítěte
- budovat akceptující vztah s dítětem

Poznámka: Genogram si může, podle instrukcí, dítě udělat samo, nebo s pracovníkem zařízení. Případně ho může částečně připravit sám pracovník a s dítětem (zejména mladším) informace doplní. Využití je na jedné straně diagnostické, na druhé straně i terapeutické, kdy se díky němu vytváří vztah mezi dítětem a dospělým, který projevuje upřímný zájem a nehodnotí rodinu dítěte. Tím dítěti zároveň pomáhá porozumět životní situaci a historii a zpracovat ji.

Základní schéma

S genogramem je možné pracovat i v hlubší rovině, kdy se aktivují emoční procesy u dětí, identifikují se problémové vztahy, potřeby a nedostatky ve fungování rodiny. V rámci rozhovoru se mohou odhalit tzv. „bílá místa“ – tabu, o kterých se v rodině nemluví.

Prostřednictvím projektivních otázek můžeme získat informace o členech rodiny:

- 3 věci, které nejčastěji daná osoba drží v ruce: otec Karol: ovladač, pivo, řemen,
- co dělá nejradši daná osoba: otec Karol: rozčiluje se,
- 3 pozitivní vlastnosti, kterých si ceníš na dané osobě: Karol je přesný (vždy přijde na čas), silný (umí se mě zastat, pokud mi někdo ubližuje), umí se o nás postarat (žijeme na dobré úrovni). Tato otázka klade důraz na silné stránky. Pokud bychom se soustředili jen na patologii, tak bychom ji nepřímo podporovali.

Takovýmto přezkoumáním všech osob v genogramu můžeme odhalit transgenerační přenos – opakování jednání v předcházejících generacích, např.: dědeček Karol nejčastěji drží v ruce řemen a pivo (stejně jako otec Karol).

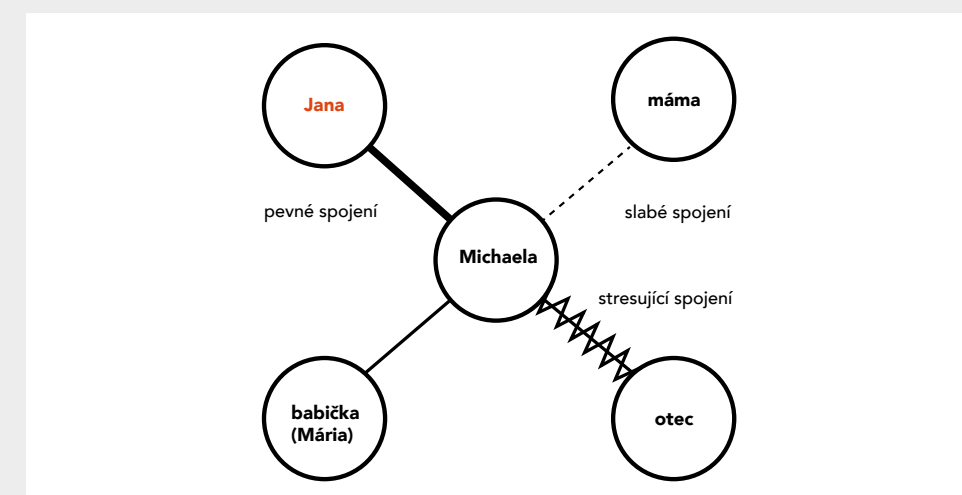
7.2

Ekomapa

Jde o grafické znázornění aktuální vztahové sítě dítěte nebo celé jeho rodiny, zahrnující všechny důležité osoby. Díky ekomapě můžeme:

- identifikovat klíčové osoby okolo dítěte, respektive rodiny,
- získat informace o vztazích v rodině, jejich intenzitě a kvalitě,
- podpořit pozitivní sebeobraz dítěte,
- budovat blízký a akceptující vztah s dítětem.

Základní schéma

Intenzita a kvalita vztahů v ekomapě

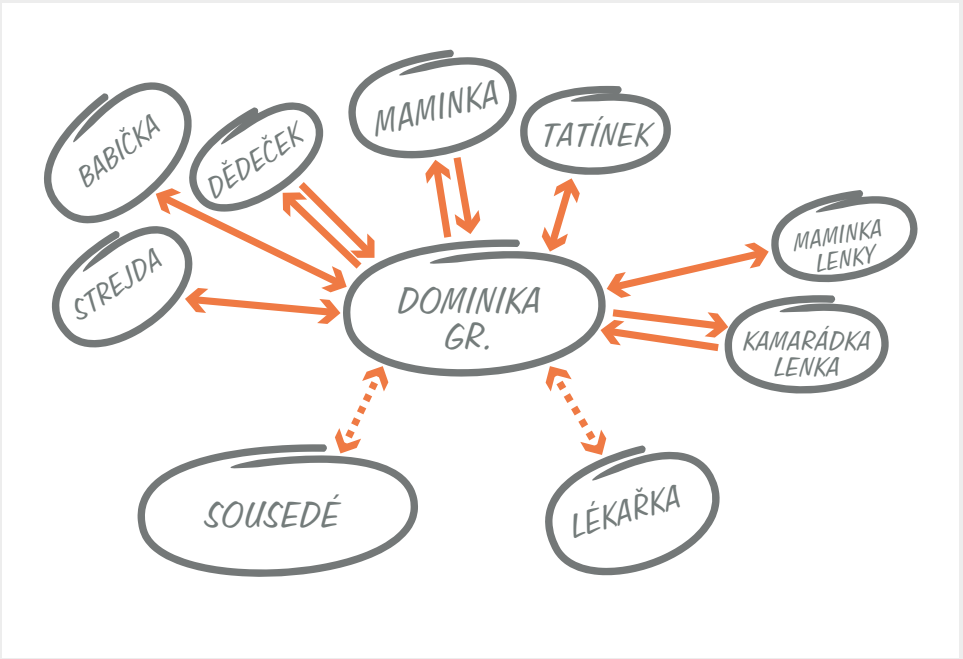
Při analýze ekomapy dětí v dětském domově je důležité položit si několik otázek:

- Jaké vztahy mělo dítě PŘED odebráním ze své rodiny?
- Jaké vztahy má dítě TEĎ – po určité době mimo svou rodinu?
- Kdo nahradil roli rodiny při naplňování potřeb dítěte?
- Jaké vztahy BUDE mít dítě po odchodu z dětského domova?
- Jakou identitu a sebehodnotu má toto dítě? (Kdo mu ji potvrzuje?)

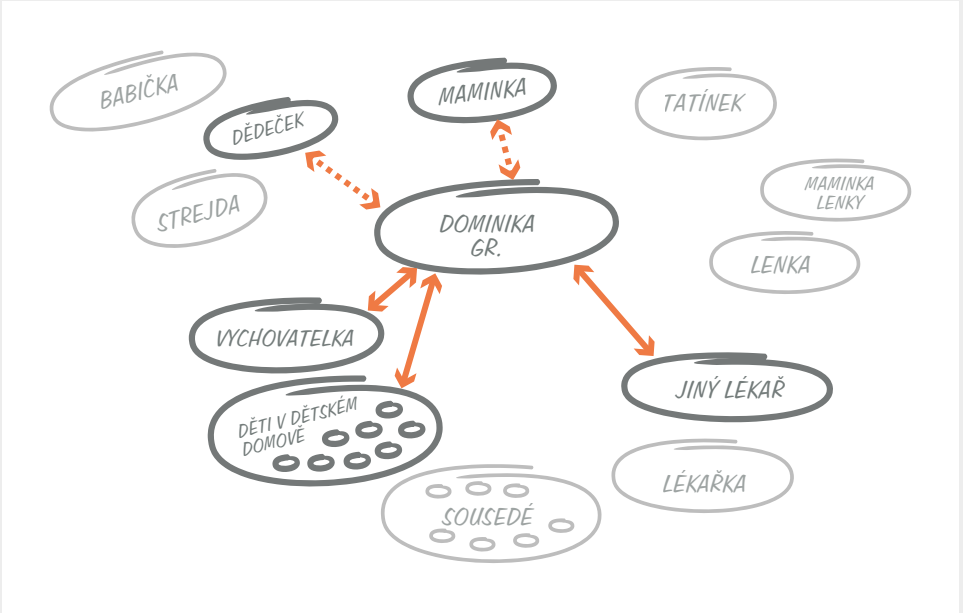
Příběh Dominiky

Dominika byla do 6 let v péči svobodné matky a žila ve společné domácnosti se svými prarodiči (ze strany matky) a strýcem (bratr matky). Dominika znala svého otce, přestože nebyl uveden v rodném listě. Rodiče spolu nikdy nežili, Dominika se ale s otcem potkávala – někdy častěji, někdy méně často. Dominika byla velmi citově navázaná na svoji matku a matka výrazně jejich vzájemnou závislost podporovala. Dominika nenavštěvovala mateřskou školu, a pokud její matka nepracovala, Dominika byla téměř neustále s matkou, případně se svými prarodiči (zvláště se svým dědečkem). Dominika měla jedinou kamarádku – Lenku, se kterou si hrávala na dětském hřišti, kde na obě děti dohlížela matka Lenky. Rodina Dominiky žila v panelákovém bytě a nebyla příliš oblíbená mezi sousedy. Všichni dospělí členové rodiny ve zvýšené míře užívali alkohol, pod jehož vlivem bývali hluční a konfliktní. Péče o Dominiku byla i z jiných důvodů nedostatečná v oblasti hygieny, stravování i lékařské péče. Delší čas byla sledována pracovníky OSPOD. Nakonec se situace vyhroutil natolik, že Dominika byla z rodiny odebrána a umístěna do dětského domova.

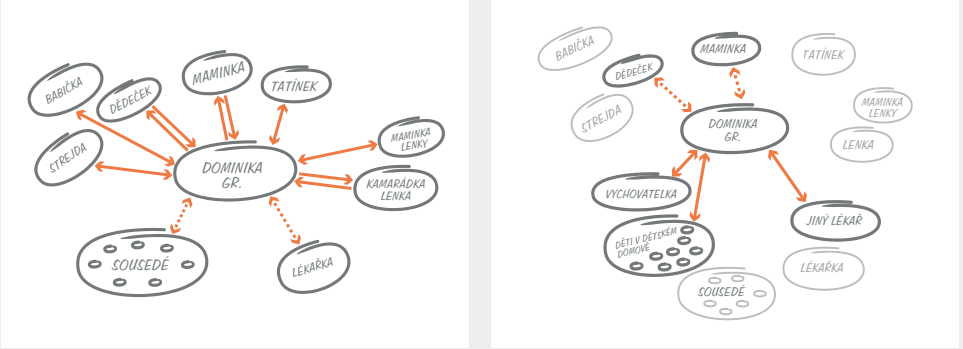
Ekomapa vztahů Dominiky před příchodem do dětského domova:

Po 6 měsících bez aktivní podpory se vztahy okolo Dominiky změnily. Některé úplně vymizely (Dominika neměla žádný kontakt s kamarádkou Lenkou a její matkou, nepotkala se ani s otcem, babičkou a strýcem), některé ochladly (matka Dominiku kontaktovala velmi sporadicky, pouze telefonicky, osobně ji každý měsíc navštívil pouze dědeček) a naopak vytvořily se nové vztahy (vychovatelé a děti v dětském domově, nová lékařka).

Na tomto místě příběhu nabídneme pár otázek k zamyšlení:

- Je tato změněná síť vztahů Dominiky v souladu s jejím nejlepším zájmem?
- Kdo nahradil úlohu rodiny při naplnění potřeb Dominiky?
- Na jaké trvalé vztahy bude moci Dominika navázat po odchodu z dětského domova?
- Jakou identitu a sebehodnotu bude mít Dominika?

Příběh Dominiky je příkladem toho, jak moc dítě ztrácí při pasivní podpoře vztahy s vlastní rodinou. Změna vztahů může přinést nejistotu nejen v přítomnosti, ale minimálně také v budoucnosti dítěte. Právě ekomapa nám umožňuje plánovat podporu vztahu s každou konkrétní klíčovou osobou dítěte. Důležité je myslet na to, že naší úlohou je nahradit dítěti to, co mu chybí, a ne brát to, co má.

7.3

Knihy života

- dělá se pro dítě nebo s dítětem,
- vypráví životní příběh dítěte, jak ho vnímá dítě a dospělý, který dítěti pomáhá,
- proces tvorby knihy je důležitější než výsledek (to, jak to nakonec vypadá),
- je trvalým záznamem, který se může přesouvat s dítětem, jak je potřeba,
- může obsahovat i dokumenty, vzpomínkové předměty, fotografie, kresby, rodokmen, ekomapu, diplomy, básně a příběhy, které jsou konkrétními vzpomínkami na zkušenosti dítěte,
- tvorba knihy je nepřetržitý, nikdy nekončící proces.

Práce s životním příběhem se snaží o to, aby si děti, které žijí odděleně od svých vlastních rodin, uvědomily svoji minulost. Na práci s životním příběhem neexistuje žádný jednoduchý návod, klíčem je vždy dítě, které udává i tempo práce. Každé setkání by se mělo soustředit na poznávání dítěte, což umožní pokročit v práci s životním příběhem. V ideálním případě je stanoven pro každé sezení určitý čas (max. 60 minut) a je dodržena pravidelnost setkání. Veškerý materiál z tvorby Knihy života patří dítěti. Proto by bez jeho souhlasu neměl nikdo do knihy nahlížet. Avšak povzbuzujeme dítě, aby výsledek práce sdílelo s dalšími lidmi – učí se tak sdílet svůj svět, ukazovat druhým své potřeby, komunikovat. Pokud do Knihy života vkládáme důležité dokumenty, které by v případě jejich zničení nešlo nahradit, mělo by se jednat o kopie.

MPSV zpracovalo metodiku ke Knize života. Tento materiál je dostupný na webových stránkách, odkaz ve Zdrojích. Různá ztvárnění Knihy života mají i neziskové organizace zabývající se sociálně-právní ochranou dětí, především náhradní rodinnou péčí. Jde tedy o to, najít si mezi dostupnými materiály takový, který bude nejvíce sedět konkrétnímu dítěti, nebo se pouze inspirovat, být maximálně kreativní a zapojit svou fantazii, protože cesta každého dítěte je zcela výjimečná a zaslouží si i výjimečné zpracování.

7.4

Techniky práce s příběhem

Vytváření terapeutického příběhu či pohádky je způsob, jak dítěti pomoci pochopit okolnosti jeho života a v bezpečném prostředí fantazijního světa mu předat důležitá poselství týkající se jeho vlastního života. Příběh dítěti pomáhá přemýšlet o závažných otázkách a mluvit o tématech, která jsou náročná. Uspořádání do příběhu, který má začátek, zauzlení a vyústění, dává ději řád.

Zásady vytváření terapeutického příběhu:

1. Stanovit si cíl (účel) příběhu – co chci dítěti říci, co mu chci předat.
2. Jaká témata má příběh zachytit.
3. Hrdina – něčím podobný dítěti, ale ne úplně okatě.
4. Nepřítel – zosobnění problému nebo situace, se kterou se musí hrdina porvat, kterou musí nějak vyřešit.
5. Pomocníci (moudré sovy, babičky, které dávají radu za buchtu, mluvící zvířata) – mají něco, co mohou hrdinovi předat, ale většinou je to buď za něco, nebo musí nejdříve ten hrdina něco pochopit, aby dokázal radu využít – často ji dokáže využít až na pořetí, kdy už to vypadá, že to vzdá, ale nakonec sebere síly a vyřeší to.
6. Popsat okolnosti příběhu – prostředí, co se zrovna děje, kdy a kde se příběh odehrává (pomůže dítěti naladit se na fantazijní svět, uvolnit se).
7. Popsat hrdinu a další důležité postavy příběhu.
8. Rozvinout příběh – využívat co nejvíce metafor, fantazií, přirovnání, dobrým nástrojem je humor.
9. Závěr příběhu by měl být nějak ritualizovaný.

Na co dávat pozor při vyprávění příběhu/pohádky:

- věk a zkušenosti dítěte,
- aktuální naladění dítěte – dítě do příběhu nenutit, je v pořádku, když od vyprávění odejde, samo ví, kdy je toho na něj moc a potřebuje si odpočinout,
- neříkat dítěti, že je příběh o něm, může ho to příliš ohrožovat, míru identifikace s hrdinou si volí samo dítě, tím je pro něj příběh bezpečný; pokud však dítě samo spontánně říká „jééé, to jsem jako já“, může pracovník jen jednoduše zrcadlit „nojo, vypadá to, že v něčem je ten kluk jako ty, vid“.

Využít lze již existující příběhy a pohádky:

- Šiška pro štěstí – ke stažení siska (vzd.cz)
- Maminka ve vězení – ke stažení Maminka-ve-vezeni_publicace.pdf (helcom.cz)
- O kočkách a drápkách – ke stažení O kočkách a drápkách.pdf (clvaw-cdnwnd.com)
- a mnoho dalších na českém webu: www.terapeutickepohadky.cz
- a mnoho dalších na slovenském webu: <http://rozpravka.navrat.sk/>

Analýza příčin krize dítěte

Je výhodné, když pracovník zařízení má dovednost vyprávět či napsat příběh dítěte. Není snadné najít ta správná slova, aby dítě nebylo z informací vyděšené, zahlcené či zahanbené. Základním předpokladem pro rozvoj této dovednosti je uvědomit si a analyzovat důvody, proč se dítě ocitlo v zařízení a co všechno k tomu vedlo.

Nejčastější důvody umisťování dětí do náhradní péče jsou závislosti rodičů na alkoholu či drogách, dále psychické onemocnění, násilný partner a v neposlední řadě i dlouhodobě nedostatečné sociální zázemí.

Ve většině případů můžeme navíc mluvit o tzv. generačním problému. Většina matek i otců dítěte pochází ze složitých rodinných poměrů – v rodině byl někdo závislý na alkoholu, rodič má za sebou jako dítě pobyty v zařízeních či zanedbávající péči. Matky i otcové, kteří vyrostli v takovýchto podmínkách, často nejsou schopni starat se o svoje děti, mají mnoho starostí se svým vlastním životem. Nemají žádnou podporu od své rodiny ani od partnera (partnerky) a jeho rodiny. Většina z nich má sama poruchu vztahové vazby, potýká se s důsledky vývojového traumatu. Aktuálně mohou procházet i posttraumatickou stresovou poruchou, trpět úzkostnými poruchami apod.

V důsledku těchto těžkostí většinou při prvních kontaktech s profesionály reagují útočně nebo úzkostně. Většinou milují svoje děti, ale nedokážou se o ně postarat, často se totiž nedokážou postarat ani sami o sebe. Okolí rodičů většinou ví, že se nestarají o svoje děti, za což je odsuzuje, a odsouzení přichází i kvůli tomu, že se nedokážou postarat sami o sebe.

Po důkladné analýze příčin krize dítěte lze „využít přítomnost na zvládnutí minulosti pro přípravu na budoucnost.“ Je to jako „cestování v čase“. A je to velmi důležitá úloha. Pracovník zařízení může pomáhat dítěti několika způsoby, například: povídat si s ním o jeho minulých zážitcích, pomoci pochopit přechody a změny, fotografovat dítě a zaznamenávat jeho život v dětském domově, pomáhat dítěti sbírat fotografie nebo vzpomínkové předměty a respektovat osobní věci dítěte.

Příklad dopisu dítěti

Milá Dominiko,

narodila ses mamince a tatkov, kteří byli ještě hodně mladí a pořádně nevěděli, co sami se svým životem, a najednou se měli starat o malé miminko. Pořádně nerozuměli sami sobě, hledali cesty, jak naplnit svůj život, teprve se učili zodpovědnosti. Maminka začala brzy chodit do práce a o Tebe se doma staral táta, moc nevěděl jak na to, neuměl se starat o malou holčičku, a tak byl někdy podrážděný, utíkal k alkoholu a Ty sis většinu času hrála sama. Když přišla maminka z práce, byla hodně unavená a často se s tátou hádala. Nakonec táta odešel a maminka si začala hledat jiné muže, se kterými by byla šťastná, nakonec si našla strejdu Míru, s kterým žije do dnešní doby. A tak ses s maminkou nastěhovala do druhého patra rodinného domku, který patří mamce strejdy, té, které říkáš babičko.

Nový strejda Míra mívá a občas ještě mívá špatnou náladu a pak se s mamkou hodně hádali/hádají a Ty ses pak běžela schovat k babičce. Říkáš, že s babičkou je to fajn, hodně si s Tebou hraje a povídá. Ze začátku měla mamka se strejdou těžké období, oba se stali závislí na drogách. Víš, co to znamená? To je taková nemoc, která se musí nějakou dobu léčit. Mamka i strejda potřebovali každý den svoji drogu, a když ji neměli, byli hodně podráždění, bylo jim špatně. No a v té době jsi zrovna začala chodit do školy a tam si všimli, že jsi občas smutná, roztěkaná, že vyhledáváš více pozornost dospělých, že jsi někdy byla hodně našťvaná na svět, pamatuješ....

A tak přišla paní z OSPD, aby zjistila, zda nepotřebuješ pomoci. Nakonec soud rozhodl, že zatím, než se maminka a strejda uzdraví a naučí se spolu lépe komunikovat, půjdeš žít do dětského domova. Mamka i babička za Tebou jezdí a Ty jezdíš o prázdninách za nimi. Maminka se strejdou se učí žít bez drog, mamce se to již půl roku daří, našla si práci. Mamka teď potřebuje ještě nějakou dobu, aby si dala do pořádku své věci a Ty ses mohla vrátit domů.

7.6

Případová konference

Případová konference je jedním z nástrojů práce sociálního pracovníka. Umožňuje, aby ve středu zájmu bylo skutečně dítě. Jako nejvhodnější se jeví využívat tento nástroj jako nástroj preventivní. Případová konference by tak vždy měla proběhnout PŘED odebráním dítěte z rodiny. Je nezbytné, aby případová konference měla jasné stanovené cíle, včetně termínů a následné revize. Případová konference je často jedinou šancí na propojení všech aktérů případu, kdy toto propojení může být klíčové pro další spolupráci. Případová konference by se měla uskutečnit vždy při změnách situace dítěte. V případě, že není OSPOD dostatečně aktivní, může dát impulz k realizaci případové konference téměř kdokoli, tedy i pracovník DD.

7.7

Seznam silných stránek rodiny a jejích potřeb

Pro posílení pozitivní identity dítěte je třeba znát své silné stránky a být si jich vědom. Aby bylo dítě schopno pojmenovat vlastní silné stránky, potřebuje slyšet, že i jeho rodina a jeho rodiče mají své silné stránky, byť se v jejich životech stalo něco, co se stát nemělo – tj. dítě s nimi nevyrostá.

K tomu se pracovník potřebuje naučit vnímat rodiče a příbuzné dítěte přes jejich silné stránky, aby ukázal dítěti, že jeho matka, otec nebo prarodiče jsou hodnotní lidé, jen vlivem nepříznivých okolností se někdy bohužel v zásadních věcech špatně rozhodli. Vnímat silné stránky rodičů neznamená, že si pracovník něco vymýšlí, přikrášluje skutečnost, nebo dokonce dítěti o jeho rodičích milosrdně lže. Na to, aby pracovník viděl silné stránky rodiny dítěte, musí rodinu poznat, mít o ní co nejvíc informací a pravdivých poznatků.

Slabé stránky je třeba dítěti komunikovat pomocí potřeb. Například místo „Tvoje máma neumí vařit“ pracovník říká: „Tvoje maminka se potřebuje naučit vařit.“ Místo „Tvůj otec je alkoholik“ pracovník říká: „Tvůj tatka se potřebuje léčit a zbavit se svojí závislosti na alkoholu.“

Vždy je dobré začínat silnými stránkami a až potom mluvit o potřebách. Vždy by měly silné stránky převažovat nad potřebami. Zároveň dítě potřebuje slyšet i o potřebách z toho důvodu, aby mu dávalo logiku, že nevyrostá s rodiči. Dítěti by nedávalo smysl, kdyby jeho rodiče měli jen samé silné stránky, a zároveň neměli dítě ve své péči.

Silné stránky a potřeby rodičů, ale i samotného dítěte může pracovník místo rozhovoru s dítětem napsat i formou dopisu. Tato forma má výhodu, že může nad slovy a slovními spojeními déle popřemýšlet, škrtat, upravovat, měnit, hledat ta nejvhodnější a nejbezpečnější slova. A zároveň si to dítě může kdykoliv, kdy bude potřebovat, znovu přečíst. Velkou výhodou psaného dopisu je i to, že si pracovník některé věci o rodině ujasní, najde vhodná slova a pro rozhovor je pak připravenější a vede ho

kvalitněji, je ve větší sebejistotě. Nevýhodou pro dítě naopak je, že obsah dopisu pro něj může být „příliš“, že není na čtení těchto věcí připraveno. V návalu emocí dítě dopis může roztrhat nebo od čtení utéct. Pracovník musí být na takovou situaci připraven a počítat s ní a bezpečně tím dítě provést.

7.8

Soudy a fakta

Dalším důležitým předpokladem odborníků, kteří se jakýmkoliv způsobem starají o dítě, je umět komunikovat s dítětem fakta, nikoliv soudy o rodičích a příbuzných. Posuzování a odsuzování je bohužel v naší společnosti poměrně běžná komunikační forma, ale pro dítě a jeho porozumění tomu, co se stalo s jeho rodinou, že nemůže být s nimi, ale musí nějakou část dětství trávit v náhradním prostředí, není příjemná ani bezpečná. Dítě se pak stydí, cítí se špatně, nehodnotné, nepřijaté, posiluje se jeho negativní sebeobraz.

Poctivá odpověď na otázku dítěte: „Proč moje máma pije?“ může vypadat třeba takto: „Víš, když se tvoje máma rozešla s tvým tátou, cítila se osaměle, smutná a chtěla od všeho utéct. Teď už bohužel ztratila nad svým pitím kontrolu, protože alkoholismus je vážná nemoc, z které se bez pomoci odborníků sama nevyléčí. Máma se ale pro léčbu nerozhodla, proto s ní nemůžeš být.“ Nikdy si informace pracovník nevymýšlí, musí reálné příčiny znát.

Pokud příběh a důvody umístění neznáme, můžeme po pravdě dítěti říci: „Nevím. Ale pokusím se zeptat, zjistit to a potom si o tom spolu popovídáme...“ Pracovník tím dává dítěti najevo, že je pro něj důležité, záleží mu na něm a rozumí jeho potřebám.

Nemluvit s dítětem o jeho rodině a příčinách, proč je v dětském domově a není u svých rodičů, je také poměrně nebezpečné. Dítěti jako bychom říkali: „Tvoji rodiče nebyli dobří, nestojí ani za to, abychom o nich mluvili, nemají žádnou hodnotu...“ A dítě zároveň cítí, že ani ono nemá hodnotu, nestojí za to. Je smutné, apatické, často rozzlobené, agresivní a nedaří se mu dosahovat výsledků ve škole nebo v jiných činnostech.

Soudy a fakta

Soudy a fakta

• Alkoholická • Nezaměstnaná • Promiskuitní (prostitutka) • Nepořádek doma - špína • Záškoláctví • Nedostatečná výživa (nenosí si svačinu, nemá zaplacené obědy, není uvařeno...)	• Psychiatrické onemocnění • Region: pracovní příležitosti, typ vzdělání • Hledá partnera, lásku, otce pro dceru • Deprese, nemá sílu na život... • Nemá naplněné vlastní potřeby, nevidí potřeby dítěte • Cítí se osamělá a opuštěná
---	---

7.9

Rodinná konference

Rodinná konference je v podstatě rodinná rada. Schází se na ní široká rodina a další osoby, které hledají nejlepší řešení obtížné situace dítěte. Setkání je organizováno proto, aby to byla v první řadě samotná rodina, která může rozhodnout o budoucnosti svého dítěte.

Rodinná konference organizovaná pro dítě v dětském domově může přinést celé spektrum možností v péči o dítě:

- Mezi příbuznými se najde člověk ochotný a schopný převzít péči o dítě.
- Setkání rodiny nastartuje u jejích členů zájem o dítě – častěji ho budou navštěvovat, zvát na návštěvy k sobě domů, domluví se se zařízením na pomoci s učením, volnočasovými aktivitami dítěte atd.
- Dítě zažije zájem mnoha lidí o svou osobu, je středem dění a může vnímat sílu celé své rodiny.
- Dítě se setká se členy své rodiny a posílí si tím vědomí, že má v rodině své místo, že bytí v ní nežije, její členové na něj myslí a mají ho rádi.

Uspořádání rodinné konference má samozřejmě i svá rizika, která jsou však spolu s koordinátorem rodinné konference předem pojmenována a ošetřena tak, aby bylo setkání pro dítě bezpečné. I přesto může setkání skončit smutkem dítěte, protože např. nesplní jeho tajné očekávání vrátit se domů.

Pokud pracovník zařízení zjistí, že u dítěte doposud při řešení jeho situace nebyla rodinná konference svolána, může ji iniciovat přes pracovníka OSPOD či se obrátit přímo na některou z organizací, které se rodinnými konferencemi zabývají.

8

Závěr

Metodika „Podpora vztahu dítěte v dětském domově s jeho rodinou“ nastiňuje témata klíčová pro pochopení prožívání dítěte, které žije v dětském domově. Přináší poznatky a podněty k zamyšlení pro vychovatele a další pracovníky dětských domovů a snaží se být i inspirací pro jejich další práci s dětmi.

Vztah je klíčovým slovem metodiky, kterou jste právě dočetli. Tím hlavním sdělením, o něž jsme se snažili, je to, že vztahy jsou pro všechny moc důležité. A pro děti životně důležité. Děti, které přicházejí do dětských domovů a žijí v nich, vztahy ztrácejí. A často zažívají, že je samotné a jejich vztahy někdo hodnotí. Je to pro ně o to bolestnější, že se jedná o posuzování vztahů k jejich nejbližším lidem.

Byli bychom rádi, kdyby všichni, kdo s dětmi v dětských domovech pracují, rozuměli zásadní potřebě dětí být v kontaktu s lidmi, kteří k nim patří. Děti si zaslouží, aby dospělí brali jejich vztahy vážně a pomáhali jim s jejich budováním a udržováním. Pro dobrý vývoj dětí je zásadní, aby byly přijímány i se svojí minulostí a s lidmi, kteří k nim patří, přestože se o ně zrovna teď – nebo i dlouhodobě – nemohou postarat.

9

Zdroje

AMALTHEA: *Metodika zajištění asistovaného kontaktu dítěte v náhradní rodinné péči s vlastní rodinou*. Chrudim: 2020.

AMALTHEA: *Kontakt dětí v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou*. Chrudim: 2018.

Ke stažení zde:

https://kontaktdetivnrp.cz/downloads/manual_kontakt_deti_v_NRP_s_biologickou_rodinou.pdf.

AMALTHEA: *Techniky pro práci s dětmi v rámci služby doprovázení*. Chrudim: 2020.

ATTACH – ASOCIÁCIA PRE LIEČBU A VZDELÁVANIE V OBLASTI TRAUMY

A PRIPÚTANIA U DETÍ: *Nádej na uzdravenie. Sprievodca pre rodičov v oblasti traumy a pripútania*.

Bratislava: Návrat o.z., 2012. ISBN 978-80-9696-215-0.

BLÁHOVÁ, J.: *Psychosociální vlivy působící na plod a jejich dopad na následný vývoj*

(bakalářská práce). Praha: Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2009.

BOND, H.: *Ten Top Tips for Managing Contact. British Association for Adoption and Fostering*.

Londýn: BAAF, 2007. ISBN 1905664206.

BOTULOVÁ, S.: *Manuál služby Asistovaný kontakt*. Nadace Sirius. Ke stažení zde:

<http://www.nadacesirius.cz/soubory/ke-stazeni/Manual-sluzby-Asistovany-kontakt.pdf>.

BOWLBY, J.: *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál, 2010.

ISBN 978-80-736-7670-4.

BRISCH, K. H.: *Bezpečná výchova: budování jisté vztahové vazby mezi rodiči a dětmi*.

Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0063-5.

BRISCH, K. H.: *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*.

Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-736-7870-8.

ERIKSON, E. H.: *Životní cyklus rozšířený a dokončený*.

Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0786-3.

HAŠTO, J., KAŠČÁKOVÁ, N., FÜRSTOVÁ, J., ŠOL, I. P., VACKOVÁ, K. A., HEVERIOVÁ, M.,

TAVEL, P.: *Dotazník prožívání blízkých vztahů (ECR-R) a sociodemografické rozdíly vo vztahovej úzkostnosti a vyhýbavosti*. Československá psychologie, 2018. 62(1), 56-79 s.

HRONCOVÁ, J.: *Sociológia výchovy*. Banská Bystrica: UMB, 1996. ISBN: 8088825377.

CHAMBERLAIN, D.: *Fascinující mysl novorozeného dítěte*. Praha: Kořeny, 2019. ISBN 978-80-

906629-7-1.

CHAMBERLAIN, D.: *Pohled do mateřského lůna*. Praha: Kořeny, 2014. ISBN 978-80-905766-5-0.

KLIMEŠ, J.: *Budování identity dítěte – nejtěžší výchovný úkol v moderní společnosti*. 2006.

Ke stažení zde: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Budovani_identity_ditete.pdf/9a199e8e-2f32-837e-4971-bd459171d399.

KOLK, B. van der: *Tělo sčítá rány*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021. ISBN: 978-80-7555-130-6.

MPSV: *Moje album*. 2006. Ke stažení zde: [https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/](https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Album.pdf/62dc431b-7935-dffa-e622-490d07997256)

[Album.pdf/62dc431b-7935-dffa-e622-490d07997256](https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Album.pdf/62dc431b-7935-dffa-e622-490d07997256).

MPSV: *Manuál k případovým konferencím*. 2011. Ke stažení zde:

<https://www.mpsv.cz/documents/20142/954480/manual.pdf/acf5d4a4-2427-aff8-c229-e-2a2ce81f5db>.

PREKOPOVÁ, J.: *Malý tyran: Příčiny a léčba detskej panovačnosti*. Bratislava: Premedia, 2012.

ISBN 9788089594030.

PUKANCOVÁ D., HUDEKOVÁ A.: *Podpora vzťahu dieťaťa s jeho vlastnou rodinou*. 2021.

REDFORD, A.: *The Boy Who Built a Wall Around Himself*. Londýn: Jessica Kingsley Publishers, 2015.

ISBN: 9781849056830.

SAINT-EXUPÉRY, A.: *Malý princ*. Bratislava: SPN, 2019. ISBN: 9788010034666.

SHAVER, P. R. & MIKULINCER, M.: Attachment Theory and Research. Core Concepts, Basic

Principles, Conceptual Bridges. In Kruglanski, A. W., & Higgins, E. T. et. al. *Social Psychology.*

Handbook of Basic Principles. New York: Guilford Press, 2007. P. 650–677.

VERNY T., S., WEINTRAUBOVÁ P.: *Rodičovstvo od počatia*. Bratislava: Pozsony, 2013.

ISBN 9788085474589.

WELLS, S.: Post-traumatic stress disorder in birthmothers. *Adoption & Fostering*, Volume 17,

Number 2, 1993.

<http://www.attachmenttraumanetwork.org/>

https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/zlata-hodina-prvni-emoce-marketa-keller-dite-novorozenec.A180808_134833_deti_jup

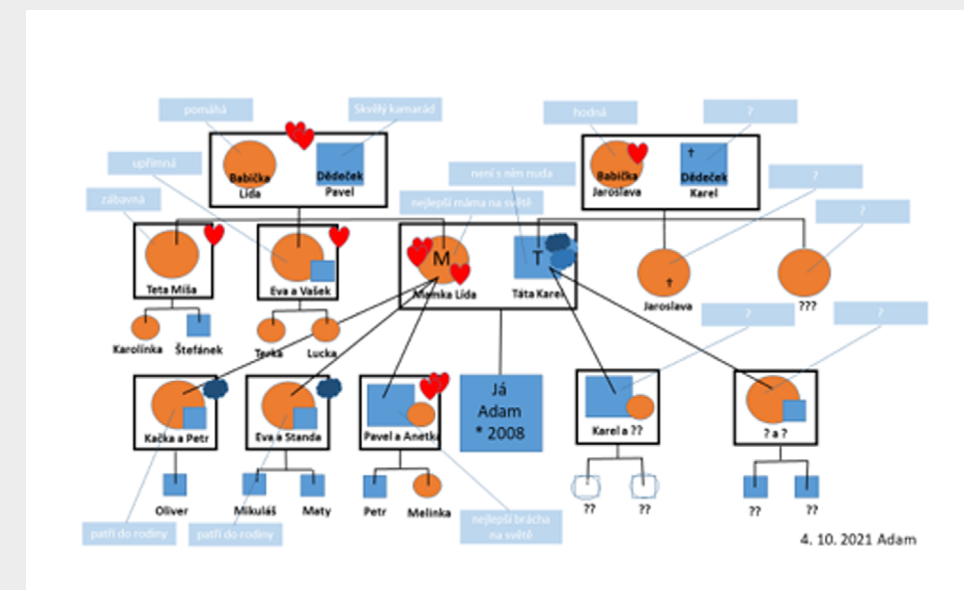
<http://www.turnaroundusa.org/>

Děkujeme organizaci SEFAM, paní dr. Petře Pávkové, za poskytnutí Knihy života, která je součástí Příloh tohoto materiálu.

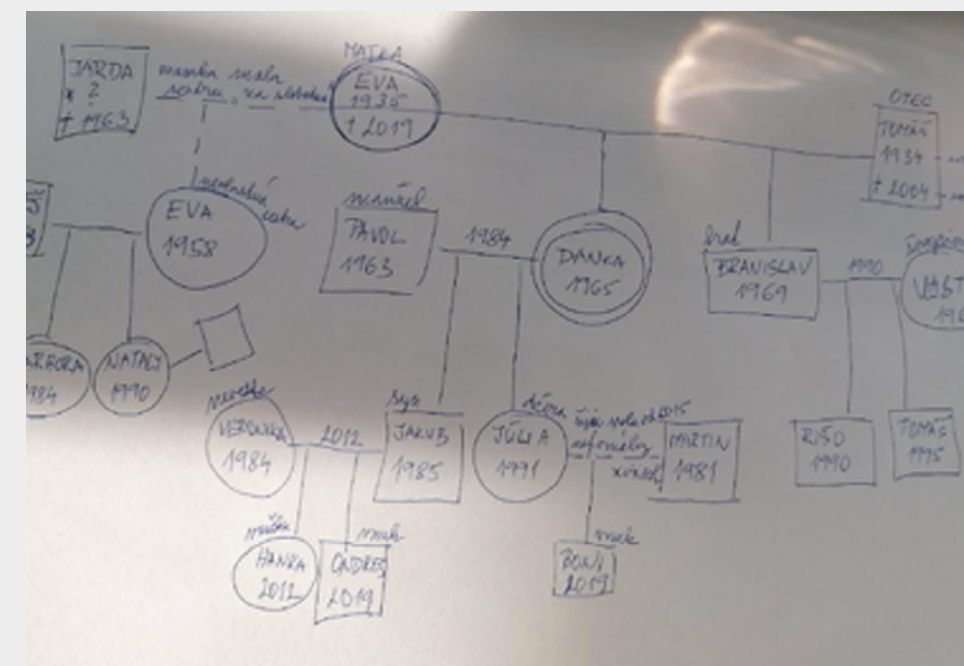
10

Přílohy

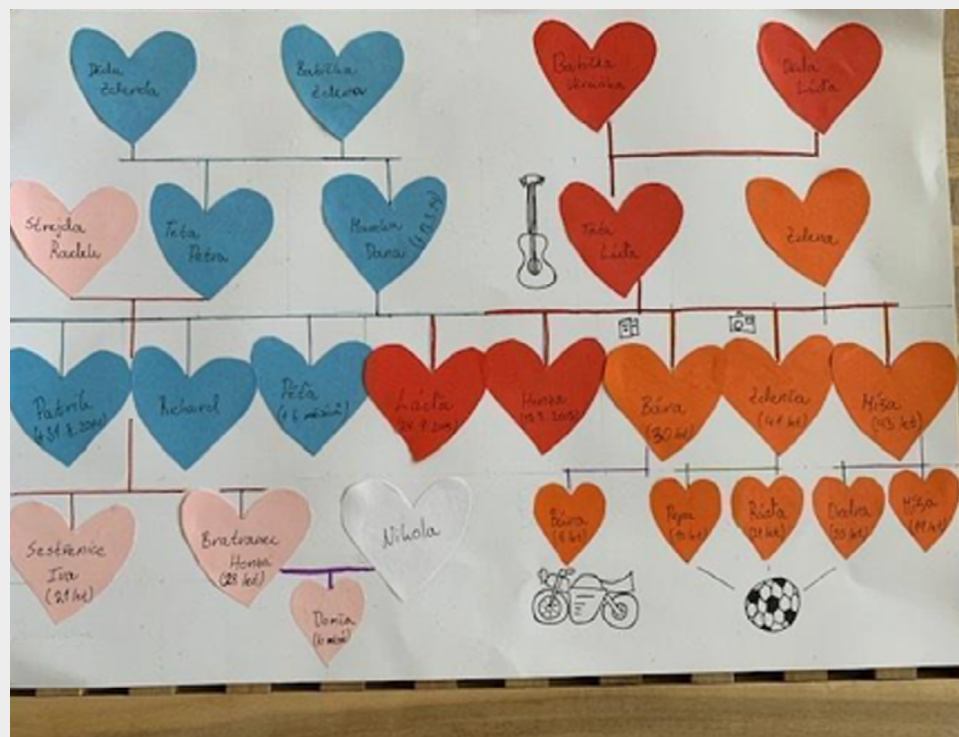
Genogram Adam

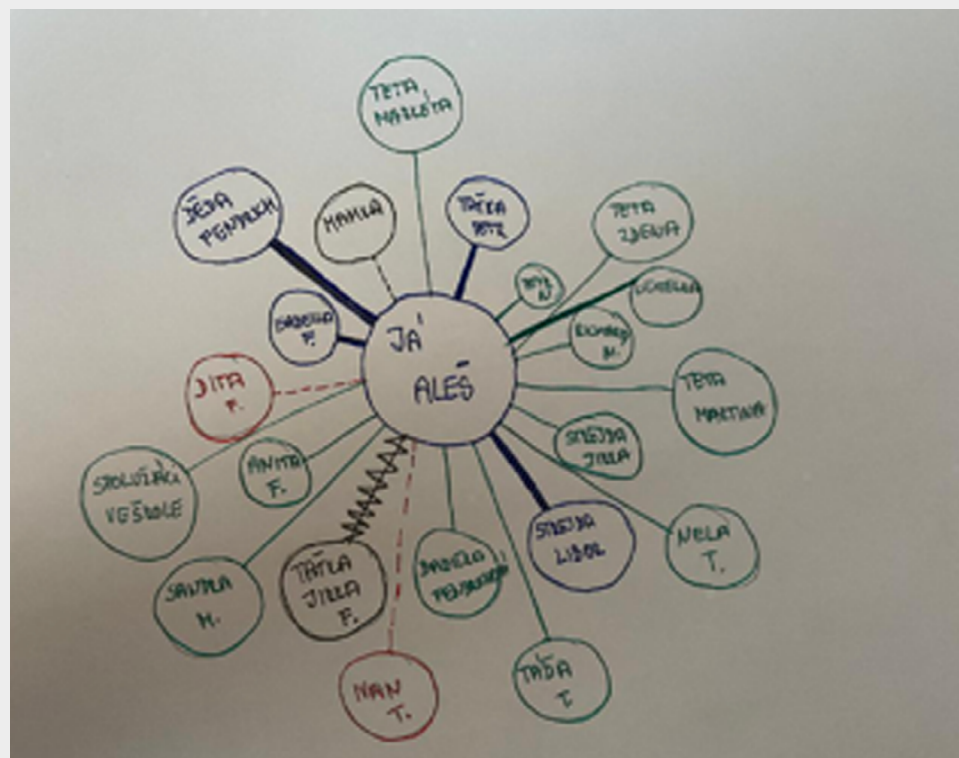
Genogram Danka

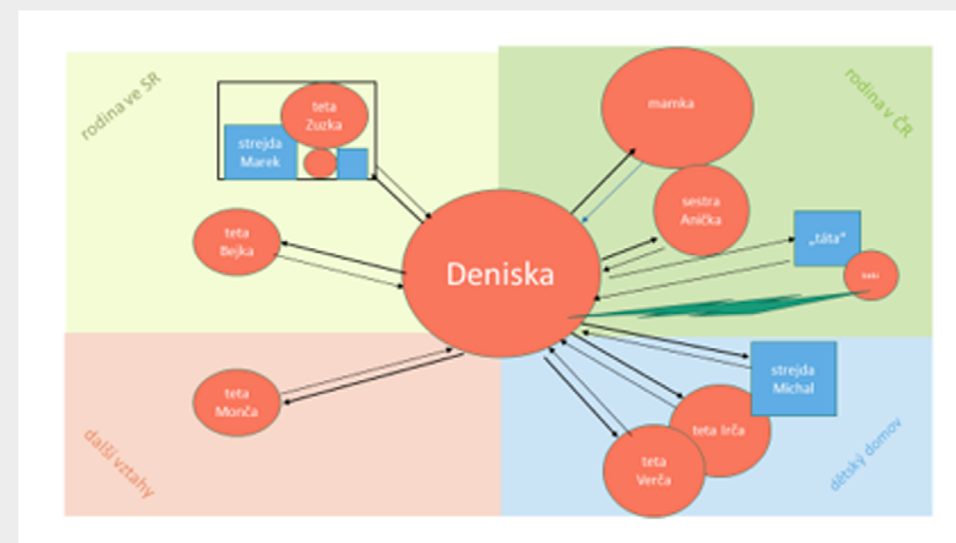
Genogram

Ekomapa Aleš

Ekomapa Deniska

Analýza příčin krize dítěte – dopis

Ahoj Láďo,

často se mě ptáš, proč musíš být v našem domově, a ne u svých rodičů. I když Tě pokaždé ujišťujeme, že za to nemůžeš Ty, že u nás nejsi za trest, pořád Ti v hlavě zůstává ta otázka „Co když za to přece jen můžu já?“.

Rozhodl jsem se Ti napsat dopis o tom, jak se to vlastně všechno událo, že teď bydlíš tady s námi v dětském domově.

Tví rodiče dřív dost cestovali. Tatka je Ukrajinec a právě v jeho zemi se s mamkou vzali. Pak taky byli nějakou dobu v Itálii, kde ses jim narodil Ty. Možná jste bydleli ještě na víc místech, ale jistě vím, že jednoho dne jste se přestěhovali do České republiky. Tatka ale cestoval dál, protože pracoval jako řidič kamionu. Moc často se s Tebou a mamkou neviděl, a možná proto se od sebe Tví rodiče začali vzdalovat, až se nakonec rozvedli.

Mamka měla sen dodělat si maturitní zkoušku, aby mohla dostat lepší práci a vy se měli lépe. Začala tedy znovu chodit do školy a zároveň taky pracovala. Tou dobou se o Tebe často staral Tvůj dědeček, kterého jsi měl moc rád. Když ale dědeček umřel, začalo toho být na mamku moc a přestávala být veselá. Tou dobou začala pít dost alkohol a myslela si, že jí bude líp. To byla bohužel chyba, kterou ale dělá strašně moc lidí. Nedávno jste se ve škole učili o návykových látkách, mezi které alkohol patří, takže už víš, že člověk, který se stane závislý na alkoholu, vlastně onemocní. A Ty víš, že když jsi nemocný, nejsi schopný dělat skoro nic, a maminka toho musela dělat hodně moc...

V rodině bývají vždycky dva partneři, kteří si pomáhají, když to ten druhý potřebuje, a takhle spolu dokáží překonat kdejaké překážky. U Tvých rodičů to ale tak jednoduché nebylo. Tvůj tatka je cizinec, a tak pro něj není tak jednoduché sehnat práci, někdy se dokonce musel vrátit zpět na Ukrajinu a žádat znovu o povolení, aby mohl v České republice žít a pracovat. Jednou se takhle musel vrátit v tu nejhorší chvíli, ve chvíli, kdy to Tvoje maminka měla nejtěžší a potřebovala by ho tady. Tou dobou k vám začali chodit pracovníci z odboru sociálních věcí. A i když to tak nevypadá, tihle pracovníci tady jsou proto, aby Tě chránili a abys mohl v klidu růst, být veselý, měl kde bydlet, měl co jíst a nemusel řešit starosti dospělých lidí.

Tihle pracovníci se vám snažili pomoci, abyste mohli zůstat spolu s mamkou. Bohužel se to u vás celé dva roky nezlepšovalo a vypadalo to, že nebudete mít ani kde bydlet, mamce se nedařilo zařízovat to, co bylo pro vás oba třeba. Soud potom rozhodl, že už s mamkou zůstat nemůžeš, protože to pro Tebe není bezpečné. A tak Ti sociální pracovníci našli ten nejbližší dětský domov, aby to k Tobě měli rodiče jenom chvíli cesty.

V tomhle domově ale nejsi ve vězení. Jsi tady proto, abys měl kde bydlet, když to s mamkou teď nejde. A i když jsme si na Tebe všichni zvykli a máme Tě moc rádi, všichni do jednoho si přejeme, abys byl tam, kde chceš být, a s tím, s kým chceš být. A i když od nás jednou odejdeš, my tady pro Tebe budeme vždycky. Chci, abys věděl, že si o tom, co Ti teď píšu, s Tebou budu ráda kdykoliv i povídat.

Tvoje „teta“ Eva

MÁMA MONIKA

NARODILA SE V ROKU 1985.
BYLO TI 20 LET, KDYŽ JSEM NARODILA.
MÁ MODRÉ OČI.
BYDLI V TEPLICÍCH.
KDYŽ BYLA MALÁ, BYLA TAKY V DĚTSKÉM DOMOVĚ.
MÁMA SE O MĚ STARALA 1 ROK.

MÁMA BERE DROGY A PIBE ALKOHOL.
ODVEDLA MĚ DO DĚTSKÉHO DOMOVA, NEMĚLA KDE BYDLET.
JE MI JÍ LÍTO.

MÁMIV JSEM VIDĚLA JEN JEDNOU, KDYŽ JSEM BYLA MALÁ.
CHCI TI ZASE VIDĚT. BOJÍM SE ONI.

TÁTA LIBOR

nevím jak dál
(mama si to nepamätuje)
MÁ MODRÉ OČI
USMÍVA SE
MÁ HEZKÝ HLAS
JE HEZKÝ
JE HODNÝ
BYDLI V PARDUBICÍCH
VĚIL SE NA KOVÁŘE

JEDINÁ FOTKA KTEROU MÁMA MĚLA.
MÁMA SNÍM CHODILA JENOM Z NĚKDE

NEVÍM KDE JE
NEVÍM JAK ŽÍJE
NEVÍM JESTLI HO POTKÁM
STÍVE MĚ TO ZLOBÍM SE
ASI NA MÁMU

TÁTA O MĚ NEVÍ. JÁ O NĚM TAKY NE.

KOTENÁK V KRCI V PRAZE, SULICKÁ

To jsem já, Rok 2006

Proč?

23.3.2018

Proč jsem musel/a jít do péče? Tohle je velmi důležitá otázka; může to být otázka, na niž opravdu budete chtít odpověď. Může být mnoho různých důvodů, a různí lidé na to mohou mít zcela odlišné názory. Jejich odpovědi jsou součástí obrázku. Je to prostor, kde si můžeš všechny ty odpovědi uchovat na dobu, kdy je budeš chtít vědět nebo zjistíš, že o této otázce přemýšlíš:

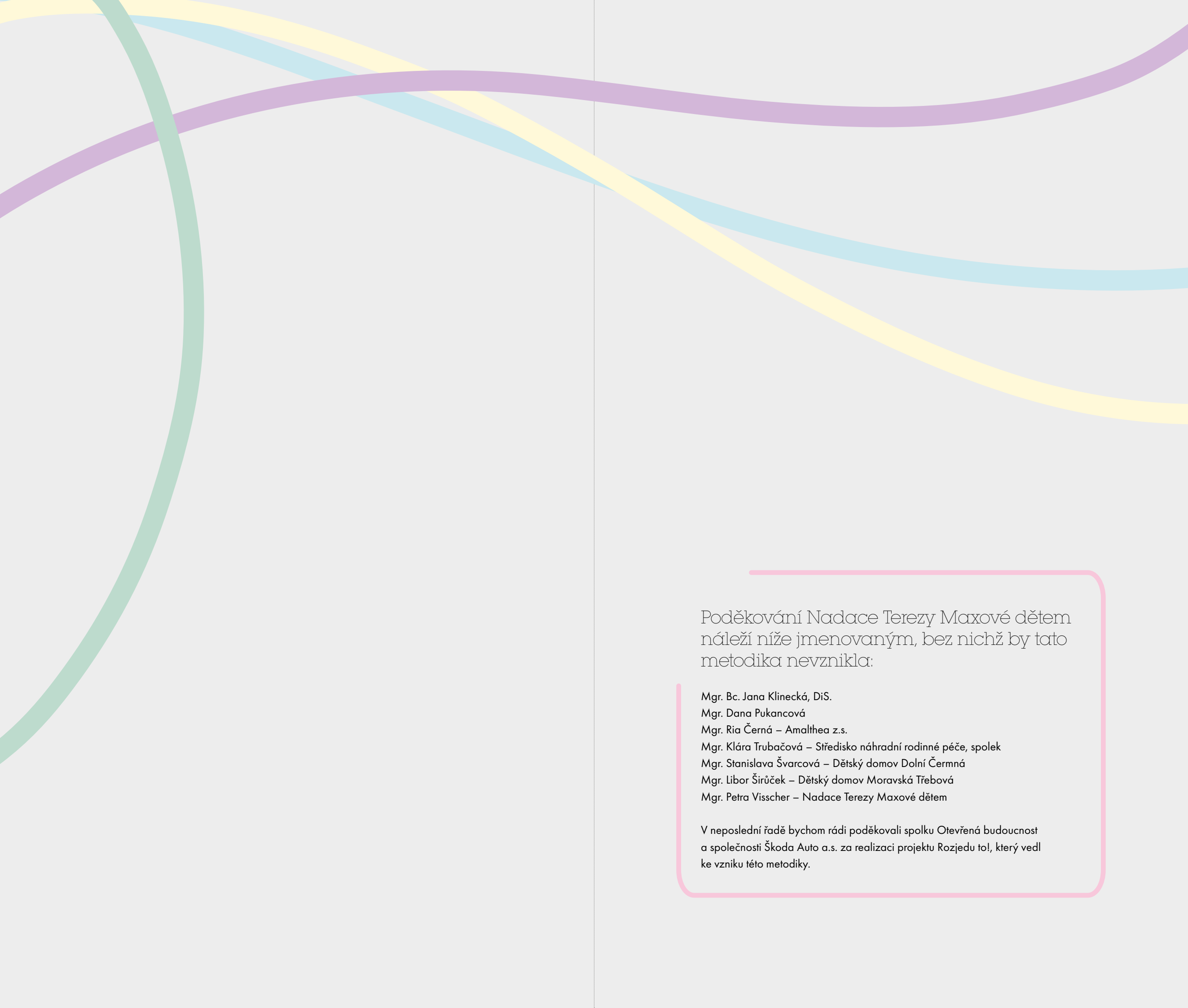
Moje sociální pracovnice si myslí, že to bylo proto, že ...
SE MOJE MÁMA MONIKA O MĚ NEMOHLA POSTARAT, PROTOŽE NEMĚLA KDE BYDLET A BYLA NEMOCNÁ.

Moje maminka si myslí, že to bylo proto, že...
CHĚLA MÁMA PRO MĚ TO NEJEDPŠÍ A SAMÁ MI MI TO NEMOHLA DÁT.

Můj tatínek si myslí, že to bylo proto, že
TATÍNEK SI MYSLÍ TO CO MAMINKA

PETRA
Můj pečovatel/moje pečovatelka si myslí, že to bylo proto, že
BRALA DROGY A PILA ALKOHOL A TAK SE NEDOKÁZALA STARAT O MĚ. DROGY BRALA PROTOŽE BYLA NEŠTÁSTNÁ. SAMÁ NEMĚLA RODIČE, CO BY SE O NI DOBRĚ STARALI.

Já si myslím, že to bylo proto, že
SE O MĚ NEUMĚLA POSTARAT, PROTOŽE BRALA DROGY. KDO BERE DROGY SE NEMOŽE STARAT O DĚTE.

Poděkování Nadace Terezy Maxové dětem
náleží níže jmenovaným, bez nichž by tato
metodika nevznikla:

Mgr. Bc. Jana Klinecká, DiS.
Mgr. Dana Pukancová
Mgr. Ria Černá – Amalthea z.s.
Mgr. Klára Trubačová – Středisko náhradní rodinné péče, spolek
Mgr. Stanislava Švarcová – Dětský domov Dolní Čermná
Mgr. Libor Širůček – Dětský domov Moravská Třebová
Mgr. Petra Visscher – Nadace Terezy Maxové dětem

V neposlední řadě bychom rádi poděkovali spolku Otevřená budoucnost
a společnosti Škoda Auto a.s. za realizaci projektu Rozjedu to!, který vedl
ke vzniku této metodiky.

